

MARIANO GONZÁLEZ BALDOVÍ

EL CONVENT
DE PREDICADORS
DE XÀTIVA,
1291-1991

COL·LECCIÓ TEMES LOCALS
EXCM. AJUNTAMENT DE XÀTIVA

EDITA: EEXM. AJUNTAMENT DE XÀTIVA

DISSENY I MAQUETACIÓ: M. BOIX

PLÀNOLS: VICENT TORREGROSA SOLER

FOTOGRAFIES: RICARD SICLUNA, VICENT TORREGROSA SOLER,
MARIANO GONZÁLEZ, TOMÁS ECHARTE, O.P.

IMPRIMEIX: MATÉU IMPRESORES. XÀTIVA

I.S.B.N.: 84-88091-10-9 DIPÒSIT LEGAL: V-2267-1995

© MARIANO GONZÁLEZ BALDOVÍ. 1995

SUMARI

PRÒLEG

INTRODUCCIÓ

EL CONVENT DOMINICÀ DE XÀTIVA. FUNDACIÓ, CONSTRUCCIÓ I REFORMES

- * LES FUNDACIONS MONÀSTIQUES DEL SEGLE XIII. SITUACIÓ EN LA CIUTAT
- * EL PROBLEMA DE LA DATA DE FUNDACIÓ DEL CONVENT DE PREDICADORS
- * EL CONVENT DELS FRARES DEL SAC
- * HIPÒTESI DOCUMENTADA SOBRE LA CONSTRUCCIÓ DE L'ESGLÉSIA
- * MATISACIONS A LA HIPÒTESI CONSTRUCTIVA DE L'ESGLÉSIA, A LA VISTA DE LES DADES APORTADES PER L'ESTUDI PREVI
- * CRONOLOGIA CONSTRUCTIVA DE LA RESTA DE DEPENDÈNCIES CONVENTUALS
 - El refectori
 - Els claustres dels costats sud i oest
 - Els claustres dels costats est i nord
 - La sala capitular
- * LA INEXPLICABLE ALTURA DEL CLAUSTRE ADOSSAT A L'ESGLÉSIA. HIPÒTESI SEQÜENCIAL DE CONSTRUCCIÓ DEL CONVENT
- * UN MONESTIR MEDIEVAL VALENCIÀ
- * LES AMPLIACIONS I AFEGITS EN L'ESGLÉSIA FINS A LES PRIMERIES DEL SEGLE XVII
- * EL CAMPANAR I LES CONSEQÜÈNCIES DE LA SEUA ENSULSIDA
- * AMPLIACIONS I REFORMES POSTERIORS
- * LA SIGNIFICACIÓ CULTURAL DEL MONESTIR DE PREDICADORS

L'EXCLAUSTRACIÓ DE 1835

- * LES CONSEQÜÈNCIES DE LA DESAMORTITZACIÓ DE MENDIZÁBAL

LA DEVASTACIÓ DEL CONVENT, 1966-1972

- * PRIMERA FASE DE L'ENDERROCAMENT. INCOACIÓ D'EXPEDIENT DE DECLARACIÓ DE MONUMENT I SEGONA FASE DESTRUCTIVA
- * TERCERA I QUARTA FASES DE L'ENDERROCAMENT

DECLARACIÓ DE MONUMENT NACIONAL. ADQUISICIÓ I
DESENRUNAMENT

* DECLARACIÓ DE MONUMENT NACIONAL

* L'ADQUISICIÓ DEL CONJUNT CONVENTUAL I DE L'ESGLÉSIA

* EL DESENRUNAMENT DEL CONVENT

"Usted me ha herido en el corazón con la más viva alegría cuando veo que su empleo de representante del Común le ejerce, no sólo procurando el bien de los conciudadanos, si que también evitando la destrucción de los monumentos antiguos, que en los pueblos se tienen como cosa sagrada."

Fragment d'una carta enviada en 1788 pel sacerdot Félix Joaquín Martínez a Antonio Mateo Pueyo, Diputat del Comú de l'Ajuntament de la Ciudad de San Felipe, (nom que dugué Xàtiva des de 1708 fins a 1811)

PRÒLEG

Conèixer la projecció intel·lectual i apostòlica del Convent de Predicadors de Xàtiva des del mateix moment de la seua fundació, resulta apassionant. La seua projecció com a centre de llengües (àrab i hebreu) des dels albors fundacionals i principalment en el segle XIV, l'acció reformadora en la Província dominicana d'Aragó iniciada per Jaume Gil en el segle XV, l'altura intel·lectual de Tomàs Maluenda, l'aportació a l'acció evangelitzadora en Amèrica i Orient llunyà amb Honorat Joan Navarro, Tomás Mayor i sant Jacint Castañeda, el llegat històric recollit per Jaime Villanueva, o l'amor de Sabàs Galiana per conservar els arxius, són fites històriques d'un passat gloriós. I són els protagonistes homes de Xàtiva.

Però restava en penombra la història del propi edifici conventual, dels seus claustres, de la seua sala capitular, del seu refectori, de la seua església. Si en 1291 el capítol general celebrat en Palència accedia a l'establiment del convent de Xàtiva en el què va ser de la Penitència de Jesucrist o frares del sac, ben aviat s'havia d'adaptar a les necessitats acadèmiques i apostòliques de l'Ordre de Predicadors. Però la història de l'edifici conventual té els seus daltabaixos, les seues llacunes, la desaparició dels documents, les conseqüències ruïnoses de l'Exclaustració i la política del nostre passat recent.

Reconstruir aquest passat suposa una tenacitat investigadora per a acumular dades fefaents, estar atent a las excavacions, interpretar correctament les restes arqueològiques i arquitectòniques, examinar amb gran equilibri les diverses hipòtesis de com fou alçat, les etapes, fases i èpoques del mateix, i també de les reformes i modificacions. I tot açò sols es podia fer des de l'estima a la seu terra i al seu passat. I solament ho podia fer Mariano González Baldoví. Serietat històrica, presentació àgil i correcta són qualitats què l'adornen i què converteixen l'obra què presentem en un instrument de treball d'incalculable valor per als historiadors de l'arquitectura valenciana.

A través de les quatre parts en què s'estructura l'obra, i des del primer document de 1248 fins el 1991, el lector se sent immers de ple en la història de l'hàbitat conventual i va comprenent la projecció intel·lectual i apostòlica dels protagonistes i habitants del mateix, situant-los, també, des de les restes arquitectòniques en la seua ambientació històrica. L'església i la seua transformació a partir del gòtic valencià característic de les fundacions dominicanes al barroc de segle XVII, l'amplitud del refectori, els claustres, la

sala capitular, les capelles del temple i la seua ornamentació artística, són temes tractats en la primera part.

La segona part està centrada en l'Exclaustració de 1835. Els trenta nou religiosos del convent xativí foren obligats a abandonar l'edifici, i no ja amb l'esperança del retorn, com havia succeït en el segle anterior, ni com en el període de l'estada de les tropes franceses. Les conseqüències de l'Exclaustració i com afectaren a les diverses dependències del convent, el traspàs de la propietat i la conversió de l'església en teatre, són fets que s'expliquen breument en aquesta part.

La devastació del Convent (1966-1972) centra l'atenció de l'autor en la tercera part. Paga la pena llegir-la, puix trau com conseqüència una conclusió: allò que no es deu fer amb edificis històrics. Però, d'altra banda, són un passat pròxim i, per tant, és conegut.

La quarta part es basa en els fets més recents, en els quals, l'autor ha tingut també el seu protagonisme. La declaració de monument nacional, l'adquisició del conjunt conventual i de l'església i, sobretot, el renascut interès pel conjunt conventual amb l'arribada dels ajuntaments democràtics i del traspàs de les competències a la Generalitat Valenciana.

Mariano González Baldoví, que ja s'havia ocupat del convent en el seu treball "L'ex-convent de Sant Domènec" en el *Catàleg de monuments i conjunts de la Comunitat Valenciana*. Volum II, València, 1983, amb la *Història del Convent de Predicadors de Xàtiva, 1291-1991* continua la projecció exacta i precisa de tants historiadors xativencs i, en la línia de Jaime Villanueva, ha recorregut tots aquells arxius que li podien oferir material documental per a la present investigació. La seua estima a la història, a l'art i a l'arquitectura, l'han convertit en un assessor imprescindible per a la Direcció General de Patrimoni Artístic de la Conselleria de Cultura. Els seus informes porten sempre el segell de la ponderació i rigor científic. Però és coneixedor de que també el patrimoni artístic és una lliçó permanent. I per això, des de la direcció del Museu de l'Almodí de Xàtiva, projecta freqüentment exposicions d'art per tal que el llegat històric siga difós, i valorat i estimat pel públic.

Gràcies, Mariano, per la teua amistat. Gràcies per les teues consultes. Has volgut que et prologués la teua obra. I ho he fet des de l'amor a la teua terra, com a historiador d'allò relacionat amb l'Ordre de Predicadors i com a dominicà. I la serietat, l'equilibri i ponderació que has posat en la *Història del Convent de Predicadors de Xàtiva* em mouen a donar-te de bell nou, i aquesta vegada en nom dels teus lectors, gràcies.

Adolfo Robles Sierra

INTRODUCCIÓ

El present estudi sobre el convent de Sant Domènec de Xàtiva està basat en l'informe encarregat en 1991 pel Director General de Patrimoni Cultural de la Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana, com a aportació documental al projecte què, per a la restauració de l'església i la rehabilitació de les ruïnes conventuals, redactaren els arquitectes Vicent Torregrosa Soler, Julià Esteban Chapaprí i Ricardo Sicluna Lletget. Respecte d'aquell text, una de les diferències més importants rau en l'eliminació de la secció en la què es feia un diagnòstic i una valoració urbanística, històrica i cultural del convent i de les seues edificacions desaparegudes més significatives, encaminades a donar suport teòric a les propostes de restauració, restitució o rehabilitació, segons els casos. S'ha suprimit també l'extens apèndix documental, supressió que ha afectat més als expedients administratius moderns, mentre que la resta s'ha afegit al text com a notes de peu de pàgina.

Està dividit en diversos apartats. El primer, dedicat a la fundació del convent, la seua construcció i reformes, aspectes als què per ara no és possible donar respostes categòriques, perquè les dues vies existents ens donen escassa informació. La via de l'observació directa de l'objecte podria desvetllar bastants dels seus secrets, però el convent fou arrasat quasi totalment, de manera que sols disposem de la imatge mental o record personal d'una complexa edificació desapareguda fa vint-i-tres anys, ajudats per unes poques fotografies que mai no podran substituir la visió real del monument. L'altre camí és el de la investigació arxivística, de la què hem obtingut minsos resultats en allò què fa referència a obres. Per dit motiu, les aportacions són menys de les què desitjaríem.

En el segon apartat s'estudien les conseqüències què tingué la desamortització de Mendizábal en el monument, i també les seues obres d'art conegudes. Tampoc ací la documentació aconseguida és excessivament explícita, en especial pel que fa als inventaris dels objectes valuosos confiscats i venuts més tard i als usos posteriors de les diferents dependències.

El tercer trau a la llum l'inici del procés de l'enderrocament, l'obertura d'expedient per a declarar-lo monument històric artístic i les circumstàncies que conduïren a la seua devastació en 1972, quan es va considerar que les raons autèntiques per a fer-ho podrien passar per inevitables i objectives. En aquest procés assoleixen tant de relleu els acords i resolucions com els silencis administratius.

El següent comença en 1979, i tracta de com es tragué en davant la declaració de monument nacional, s'adquiriren les ruïnes del convent i s'expropià l'església, i també de

les actuacions conduents al desenrunament, restauració i rehabilitació. Les gestions d'aqueixos anys coincideixen amb les tres legislatures durant les quals ens pertocà la responsabilitat de vetlar pel patrimoni de la ciutat, motiu pel qual, en certs moments, la documentació es complementa amb informació no escrita, procedent d'entrevistes mantingudes amb representants de l'Administració, tècnics, i propietaris. No obstant això, tot i ser conscients de que la narració de fets no reflectits en els papers enriquiria el text donant-li un valor de crònica, hem reduït voluntàriament l'aportació a allò més imprescindible, atesa la finalitat científica de l'estudi. Per les mateixes causes, hem prescindit també del maneig de les fonts periodístiques de dit període sobre el convent dominicà, i en especial sobre l'antiga església. Pot acudir a elles el lector, i traure les seues pròpies conclusions.

Per a la redacció de l'estudi vàrem consultar els fons documentals conservats a l'Arxiu Municipal de Xàtiva i els del Regne de València, però la confusió i barreja existent encara en la secció de *Clero* d'aquest, no assegura que hagem esgotat la informació. Igualment poguérem accedir a alguns documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, de la Col·legiata de Xàtiva, de la Biblioteca d'Investigadors de la Universitat de València i de la Biblioteca d'Art de la Universitat de París. Tanmateix, tot i que consultàrem les sèries de cancelleria de Jaume I i Pere III publicades per Martínez Ferrando i la col·lecció diplomàtica d'Huici-Cabanes, no ens va ser possible trobar cert privilegi de Pere IV, ni el testament d'Alfons Roger de Llúria, ni accedir a la consulta del de Maria de Cardona, conservat en una secció desmembrada de l'arxiu de la casa ducal de Medinaceli. Tampoc les circumstàncies ens han permés d'acudir a l'Arxiu de la Corona d'Aragó ni a l'Històric Nacional, per si hi es conservés més fons dels què apareixen als inventaris a l'abast, certament irrellevant pel que fa al segon. Cal lamentar, doncs, la mancança de gran part de la documentació medieval, i l'absència absoluta als arxius de notícies d'interès per als segles XV, XVI i primera meitat del XVII.

Redactar un estudi amb dites limitacions constitueix una tasca erigonada de dificultats i forçosament plena de llacunes què és de desitjar puguen esmenar-se en una futura investigació més rigorosa.

Especialment útils ens han resultat les observacions de l'arquitecte Vicent Torregrosa, puix el seu coneixement exhaustiu del monument ens ha permés de corregir interpretacions i formular hipòtesis. Així mateix deguem un reconeixement a tots aquells tècnics i especialistes què ens han ajudat o orientat: als arquitectes Carles Boïgues, Ricardo Sicluna i Àngel Martínez; als arxivers Maria Mercè Costa de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Isaïes Blesa de l'Arxiu Municipal de Xàtiva i al P. Adolfo Robles, de l'Arxiu de Predicadors de València; als heraldistes Pere Maria Orts i Bosch i Armand de Fluvià, i al professor de ciències i tècniques historiogràfiques Vicent Pons.

EL CONVENT DOMINICÀ DE XÀTIVA FUNDACIÓ, CONSTRUCCIÓ I REFORMES

LES FUNDACIONS MONÀSTIQUES DEL SEGLE XIII. SITUACIÓ EN LA CIUTAT

Robert I. Bruns considera la conquesta del regne islàmic de València com una croada de Jaume I en la qual l'Església jugà un paper important. L'investigador nord-americà aporta una copiosa documentació, què il·lustra la tossuda pugna entre els metropolitans de Toledo i de Tarragona per aconseguir la jurisdicció eclesiàstica dels nous territoris mitjançant la fundació de parròquies en la capital. Aquest paper primordial que protagonitzà el clergat diocesà es complementà amb l'expansió dels ordres religiosos, en especial, la d'aquells que per la seua missió estaven més vinculades a l'evangelització: mercedaris, franciscans i dominicans.

En Xàtiva trobem els tres grans ordres molt poc després de la conquesta de la ciutat en 1244. Tots s'establiren extramurs perquè, segons es dedueix d'alguns assentaments del Llibre del repartiment, el clos estava tan densament poblat, que al seu interior no hi havia espais lliures prou grans. Per construir els convents hauria estat necessari sacrificar illes senceres, la qual cosa no degué considerar-se convenient, atesa la quantitat de compromisos adquirits pel rei amb els nobles i amb la resta de repobladors. Cal recordar, per exemple, que en el cas de la terra, el monarca hagué de minorar les mides de superfície perquè havia fet donacions què, sumades, ultrapassaven en extensió el territori conquistat.

A més dels esmentats ordres s'establí en Xàtiva el de la Penitència de Jesucrist, o frares del sac, únic que tenia el convent en l'interior de la muralla, doncs assistien i atendien l'Hospital reial de pobres fundat per Jaume I front a la mesquita-aljama, en el centre de la medina islàmica acabada de conquerir.¹

Perdut el Llibre del repartiment de Xàtiva, què encara veié Diago, a partir del de València, i també d'altres fonts documentals, podem constatar que, pel què fa a la repoblació i al repartiment de béns immobles de Xàtiva, l'actuació reial va estar guiada per una lògica rigorosa:

- Es va reservar les millors cases, com el palau de l'Algema, els obradors més ben situats -pràcticament tot el carrer de la Corretgeria-, els predis més productius, "el nostre rahal", i els mitjans de producció més rendibles -molins paperers i almàsseres del raval mudèjar-.

¹ Mitjançant testament atorgat en Montpeller en 1255, Jaume I fundà en Xàtiva un monestir d'ermitans de la Penitència de Jesucrist. SARTHOU, Carlos, *Datos para la historia de Játiva* Volum I. Xàtiva, 1935. pp. 86-87.

- Va concedir molins, terres i bones cases a alts personatges de la cort, i la resta del patrimoni rústic i urbà, a personatges secundaris.

- Destinà sengles mesquites per a seu de les tres parròquies creades, i això, no sols perquè els temples parroquials necessitaven un gran espai, sinó també perquè, per a atendre espiritualment als nous pobladors, calia que aquells estiguessen al mig dels barris, característiques que aplegaven les mesquites.

- Per últim, amb la sola excepció abans esmentada, desplaçà els convents i monestirs a la zona periurbana, davant la impossibilitat física de situar-los intramurs.

EL PROBLEMA DE LA DATA DE FUNDACIÓ DEL CONVENT DE PREDICADORS

La majoria dels autors coincideixen en assenyalar com a moment fundacional del convent dominicà de Xàtiva, l'acord del capítol provincial de l'orde celebrat en Palència l'any 1291, tot i existir un document datat l'1 de març de 1248 -en principi inqüestionable-, segons el qual el rei donava als frares predicadors de Xàtiva, a perpetuïtat, un camp, unes cases i tres horts, situats en el camí de Montesa, al raval de la ciutat.² D'acord amb ell, podríem concloure que:

1.- En 1248 els dominicans estaven en Xàtiva

2.- Malgrat no especificar-ho, la generosa donació sols es justificava si estava destinada a construir un convent, o bé a mantenir l'existent gràcies a les rendes que produïren les propietats cedides.

Idèntica conclusió trauríem del contingut d'altre document de 7 de juliol de 1249, mitjançant el qual, a instàncies del bisbe de València Andreu Albalat què era dominicà, Jaume I concedí als convents de predicadors de València i de Xàtiva el privilegi de no pagar sequiatge per l'ús, neteja o reparació de sèquies, ni per la construcció de cap sèquia nova.³ I si la concessió reial eximia de dits impost i prorrata al convent de València i al de Xàtiva, cap indicatiu dona a entendre que el primer estigués construït i el segon no.

Amb tot, per a alguns historiadors, l'aparent contradicció l'aclarí Diago en afirmar que havia vist un privilegi de Jaume I datat a Morella el 16 de març de 1249, autoritzant al bisbe de València a vendre les propietats donades als predicadors de Xàtiva per adquirir una Bíblia glossada per al convent de València. Dit document fou publicat per Huici en la seua *Colección diplomática*, nº 476, i posteriorment per Huici-Cabanes en el

² L'1 de març de 1248, Jaume I donà als frares predicadors de Xàtiva un camp, unes cases i un hort, situats en el raval de la ciutat. BOFARULL MASCARÓ, Próspero, *Libro de Repartimientos*, Barcelona, 1866. FERRANDO FRANCÉS, Antoni, *Llibre del repartiment*, assentament 3005. València, 1979.

³ TEIXIDOR, José, *Necrologio*. Biblioteca de la Universitat de València, manuscrit 931, Vol. I fol. 38.

volum II de *Documentos de Jaime I de Aragón*, tot i que la datació, 1250, contradiu el contingut del document anterior:

*"Nos, Iacobus, Dei gratia rex Aragonum...damus vobis, venerabilis episcopo valentino et preceptori plenariam potestatem, quod locum et ligna que dedimus fratribus predicatoribus Xative, positus vendere..."*⁴

És important fixar-se en el text literal, perquè confirma que en eixe moment els dominicans estaven en Xàtiva, i, pel contrari, d'ell no es pot deduir que desapareguessen arran de l'autorització de la venda. Resulta ben significatiu que en el regest d'aquest document Huici-Cabanes solament anotaren: *"Jaime I, rey de Aragón, concede a los Predicadores de Valencia libertad para vender leña y con el producto obtenido comprar una biblia glosada"*. Primer, perquè el beneficiari de la concessió reial era el bisbe Andreu Albalat, i no directament els frares predicadors; i, segon, perquè els autors, en fer èmfasi exclusivament en la paraula *ligna* i defugir el mot *loco* i amb ell quin seria el seu significat exacte en extensió, ometeren entrar en la qüestió de què pogué ocórrer amb els predicadors de Xàtiva després de la venda del lloc què el rei els hi havia donat dos anys abans.

Les opinions són controvertides: Madoz, Sarthou i Echarte, seguint a Diago, són alguns dels autors que sustenten que el convent de Sant Domènec de Xàtiva fou fundat en el capítol de Palència celebrat en 1291, i també que els frares ocuparen l'edifici de l'ordre de la Penitència de Jesucrist, suprimit en el concili de Lió celebrat en 1274.⁵ En canvi, Alberto Collell i Laureano Robles,⁶ basant-se en l'esmentat assentament del Llibre del Repartiment, accepten que hi hagué al raval altre convent dominicà anterior, potser sense rang de priorat, i interpreten l'acord de Palència com una fundació nova o ampliació del que existia. Per la seua banda, l'actual arxiver dels dominicans de València, Adolfo Robles, concilia els texts de 1248 i 1250 en el sentit de considerar que existia en Xàtiva

⁴ HUICI, Ambrosio i CABANES, Desamparados, *Documentos de Jaime I de Aragón*. Volum II, nº 256. València, 1976.

⁵ Els convents de l'ordre de la Penitència romandrien oberts fins l'extinció del darrer frare. En el de Xàtiva arribà aquesta circumstància en 1285. Segons Viciano, el papa Honori IV, mitjançant butlla apostòlica donada en Roma el 7 de juny de 1288, va autoritzar la fundació del convent de predicadors de Xàtiva. Diago i Reichter afirmen que dit convent va ser fundat en el capítol general de l'ordre celebrat el 1291 en Palència, i, que, alhora, es fundà en ell una càtedra d'hebreu i altra d'àrab. En opinió de Madoz l'edifici de l'extingit convent dels frares del sac fou adquirit per Jaume II als jurats de Xàtiva, per a que s'instal·lassen en ell els dominicans, mentre que Collell sosté que el convent va ser comprat al papa pel provincial de l'ordre. Vegeu: DIAGO, Francisco, *Historia de la Provincia de Aragón de la Orden de Predicadores*. Barcelona, 1599; MADOZ, Pascual, *Diccionario Geográfico*, veu "Játiva". Madrid, 1845-1850; ECHARTE, Tomás, "Xàtiva: Convento de Predicadores" en *Papers de la Costera* nº 2. Xàtiva, 1982; REICHTER, B. *Acta capitulorum generalium O.P.* Vol I. p. 263. Roma-Stuttgart, 1898 i COLLELL, Alberto, "Ayer de la provincia dominicana de Aragón" en *Analecta Sacra Tarraconensiæ*. 1968.

⁶ ROBLES, Laureano, "El Convento de predicadores de Xàtiva" *Fira d'Agost 1981*. Xàtiva, 1981.

El conjunt conventual de sant Domènec en una fotografia de 1972, quan ja havia començat l'enderrocament del refectori

Escut de l'ordre de predicadors en una mènsula del claustre Llúria-Cardona

algun establiment dependent dels predicadors de la capital, a l'igual com succeí amb l'hospici de Sagunt.

Cercant notícies què poguessen confirmar aqueix extrem, vàrem trobar dos documents dels què, en efecte, sembla deduir-se que el convent de Xàtiva no arribà a constituir-se, o bé que si es constituí, fou suprimit immediatament. Un d'ells és un passatge del *Necrologio* de Teixidor, a propòsit del comentari de cert document transcrit en la biografia de fra Joan Puigventós. Es tracta d'una provisió donada per Pere III en març de 1279 nomenant al dit frare, al bisbe de València i a l'ordre de predicadors com a encarregats de la instrucció de neòfits. I diu el cronista ser un honor per al convent de València, per ser l'únic de l'ordre existent aleshores en el regne.⁷

L'altre document palesa l'existència d'estrets vincles entre els dominicans i la ciutat, per tal com, en 1282, Domingo Marqués fundà un benifet en la col·legiata imposant al capellà què el detingués l'obligació de tenir sempre a punt dos llits per als frares predicadors que anassen a Xàtiva, passassen per ella o hi residissen. Entenem que tal previsió per atendre als frares seria innecessària si en Xàtiva hi hagués convent de l'ordre.⁸ En canvi, resulta revelador que en 1292 es suscités un litigi entre els convents de Xàtiva i el de València per qüestió de límits territorials de predicació i col·lecta, litigi què es tractà en el capítol general d'Oporto i es resolgué en una reunió mantinguda en Barcelona en la què es fixà com a frontera el Xúquer.⁹ Una disputa així entre dos convents veïns és lògic que sorgís immediatament després de la fundació del nou convent, competidor de l'establert amb anterioritat, pel què la data del capítol de Palència esdevé la més raonable.

De tot l'exposat, deduïm que l'objecte de la nostra atenció no deuria ser la data de la fundació, sinó si, d'acord amb el què sostenen alguns dels especialistes què s'han ocupat de l'assumpte, la presència dominicana en Xàtiva fou efectiva des de 1248, encara que com un establiment sense rang prioral. En qualsevol cas, el convent xativenc és el segon en antiguitat del regne, puix els restants varen ser fundats posteriorment: el de Sant Mateu, en 1336, el de Llutxent, en 1422, i els altres fins a un total de vint-i-tres, en els segles següents. Tanmateix, el què ara ens interessa és, cóm era i on estava situat el convent adquirit per als predicadors a les darreries del segle XIII.

⁷ TEIXIDOR, Op. cit. Vol. I, fol. 51.

⁸ Domingo Marqués era dominicà. Veure, *Colecta Mayor de todas las rentas, tierras y casas de este Convento. Año 1760*. Arxiu del Regne de València. Secció Clero. Llibre, 150.

⁹ TEIXIDOR, Op. cit. Vol. I, f. 63

EL CONVENT DELS FRARES DEL SAC

Diu Sarthou que *"por testamento que el Rey Jaime I otorgó en Montpellier y año 1225, fundó para Xàtiva un monasterio de ermitaños de la Penitencia de Cristo, que seguramente estuvo entre el actual hospital y ex-convento de Dominicos"*.¹⁰ L'erudit historiador fonamenta aqueixa localització en el fet d'haver-se trobat en 1921 *"toscas columnas pareadas de basto capitel"* en una casa particular front a l'esmentat convent, el què, al nostre parèixer, no és prova del què afirma. Amb tot, voldríem parar l'atenció en el text perquè introdueix una variant gens menyspreable respecte del contingut de la butlla d'Honorí IV consultada per Diago, segons la qual el provincial d'Espanya adquirí a la Santa Seu l'esmentat convent de l'ordre de Jesucrist. Si creiem a Diago, els dominicans haurien ocupat l'edificació antiga, la qual seria ampliada al llarg del temps, mentre que segons Sarthou, els predicadors desplaçaren el nou conjunt conventual cap al sud, el què suposa que el primitiu ocupava l'espai de l'actual via pública.

La interpretació literal del regest d'un document de la cancelleria de Jaume I publicada per Martínez Ferrando, podria dur-nos a idèntica conclusió: el 28 de gener de 1268, el rei va confirmar la possessió de les terres donades per Ramón Dalila -o d'Alila- als Penitents de Jesucrist i situades *front* a dit convent,¹¹ i, d'ocupar aleshores aquest el solar on avui està Sant Domènec, les terres què afrontarien amb ell serien les de la plaça a la què recau l'església. Pel contrari, si els frares del sac estaven a la part de darrere de les cases del carrer de la Corretgeria, el camp o solar seria el de l'actual convent. En qualsevol cas, és aventurat decantar-se sobre una o altra hipòtesi, ateses la topografia del lloc i la desconexió sobre el grau de consolidació urbana en el segle XIII de la zona sud de dit carrer.

Arribats a aquest punt, creiem molt convenient plantejar algunes qüestions:

1.- D'acord amb Sarthou, la fundació del convent dels Penitents de Jesucrist tingué lloc en 1225, encara que, de ser cert, no pogué materialitzar-se fins el 1244, any de la conquesta de Xàtiva.

2.- Si l'esmentat ordre fou suprimit sols trenta anys després, i això per haver censurat les riqueses que acaparava l'Església, cal suposar, consegüentment, que els seus recursos econòmics serien molt reduïts. Si, a més a més, afegim, la feble demografia d'una ciutat en període de repoblació, una organització municipal incipient i per això un sistema fiscal poc desenvolupat, i el fet que l'erari públic i el capital privat havien de fer

¹⁰ SARTHOU, Carlos, *Monasterios setabitanos*. València, 1922.

¹¹ Arxiu de la Corona d'Aragó, ACA. Reg. 15 fol. 135 v. En publicà un regest MARTÍNEZ FERRANDO, J. en *Catálogo de la documentación relativa al antiguo Reino de Valencia*. Madrid, 1934. En la mateixa obra l'autor publica el regest d'altre document, segons el qual, un any després, el monarca va confirmar la donació feta a dits frares dels béns deixats al morir per Bernarda de Alida (o d'Alila), ja que l'únic fill que tenia era sarraí i l'havia desheretat.

front a l'adaptació d'una ciutat islàmica a les necessitats i als usos cristians, hauríem de concloure que, en el moment de ser adquirit, el convent dels Frares del Sac, bé estava encara en construcció, bé era molt menut, o bé ocupava unes cases correntes.

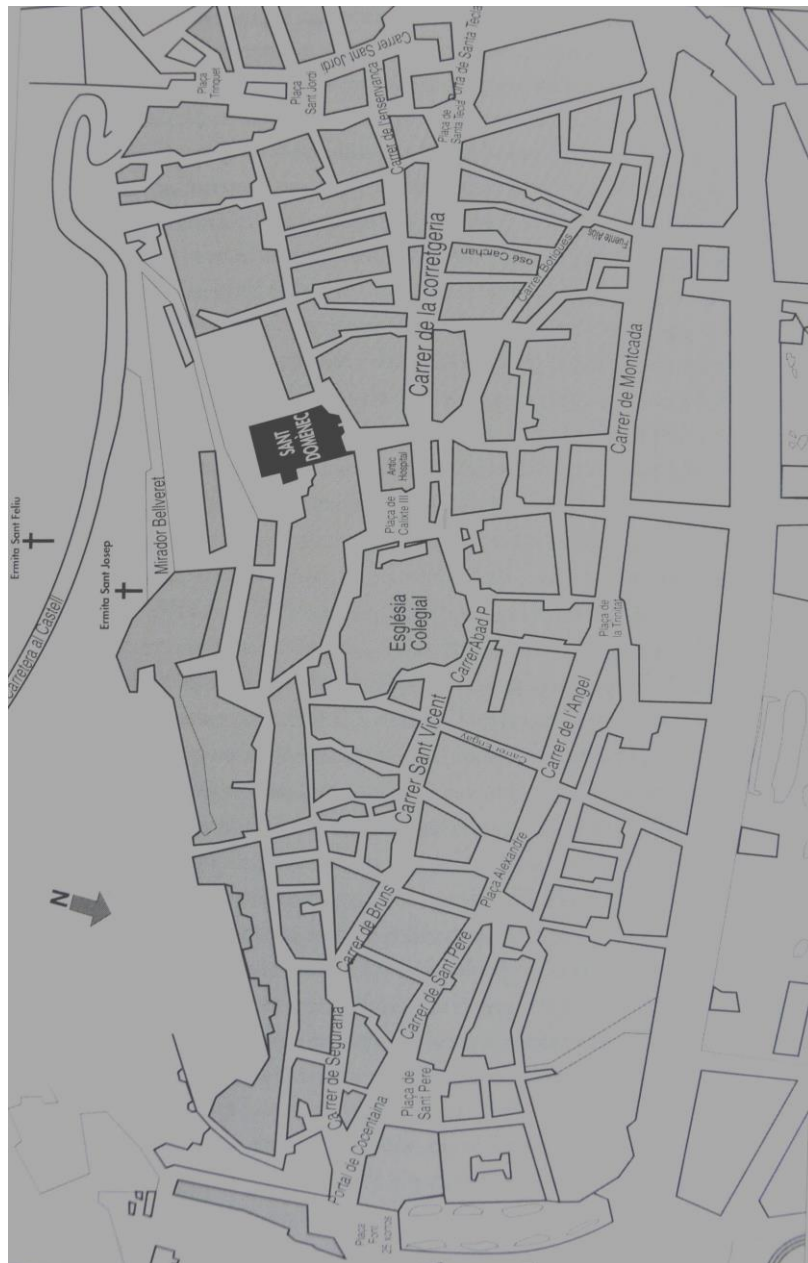
Recolzen la nostra hipòtesi diversos arguments: la pròpia administració local, que venia funcionant en una mesquita, no tingué espenta per a canviar de seu fins al 1304; el pes reial es mudà d'emplaçament el 1327; el nou pont sobre el riu Albaida es començà a construir en 1378; l'encadufada de la font de Bellús es renovà poc després de 1400; la Casa de la Ciutat es féu en 1450, i l'hospital s'amplià a partir de 1465. D'altra banda, cal recordar que els veïns hagueren de suportar el cost què suposà la instal·lació de tres parròquies i cinc monestirs, i que un temple tan simbòlic i important com el de Sant Feliu, encara estava en obres en 1265. Així doncs, si les *infraestructures bàsiques* no pogueren ser escomeses fins passats seixanta anys de la conquesta i dos segles després d'ella no s'havien conclòs, considerem molt poc probable que, abans d'acabar el segle XIII, uns frares, paradigma de la pobresa, posseïren un bon edifici.

HIPÒTESI DOCUMENTADA SOBRE LA CONSTRUCCIÓ DE L'ESGLÉSIA

La seqüència constructiva del convent de Sant Domènec de Xàtiva és bastant confusa i desconeguda per causa de l'escassetat d'informació escrita. Els autors què han tractat d'aquest aspecte s'han limitat a reiterar, sens qüestionar-los, fets no provats o no suficientment estudiats. Fins i tot nosaltres, que en el seu dia no ens férem les reflexions més amunt exposades, seguirem la ja esmentada versió, segons la qual els dominicans adquiriren un convent ja construït, què després ampliaren en el transcurs del temps. Sabem que l'església començà a alçar-se el 1323 i la sala capitular cap el 1332, i, malgrat no tenir informació referida a la construcció del refectori i el claustre, no hi ha dubte que ni un ni l'altre són obra del segle XIII. Caldrà convenir, per tant, que les ampliacions conegudes són d'una envergadura, que més bé semblen evidenciar la construcció *ex novo* d'un convent complet.

Comencem, doncs, pel document més antic conegut fins ara: en febrer de 1323, Jaume II ordenà al batle general del Regne de València que dispensés el prior del convent de predicadors de Xàtiva del pagament del dret reial sobre quatre mil troncs dels què descendien pel Xúquer, per a destinar-los a la construcció de l'església.¹² En el seu moment, interessats com estàvem en la datació del temple, aspecte fins aleshores desconegut, no paràrem l'atenció en el crescut número de fustes exigides per l'obra. Per què i per a què tantes?

¹² ACA, Reg. 224-225, *Gratiarum*, 18, fol. 176. Publ. per GONZÁLEZ BALDOVÍ M. en, "L'ex-convent de Sant Domènec". *Catàleg de monuments i conjunts de la Comunitat Valenciana*. Volum II. València, 1983.

Situació del convent de Sant Domènec en la ciutat

La primera qüestió pot interpretar-se com que els frares estaven en disposició d'alçar, tot d'una i en poc de temps, tota l'església. És a dir, tenien els diners necessaris per a fer-ho o veien factible tenir-los en el moment precís, bé mitjançant almoines, bé mitjançant el cobrament de censals i de rendes, sempre que els hi fos condonat el sobre cost què suposava l'impost reial.

La segona pregunta planteja problemes més complexes, per a la plausible resposta de la qual ens fou molt útil l'auxili de l'arquitecte Carles Boïgues. Amb la finalitat d'arribar a solucions convincents, intentàrem retrotraure'ns al moment exacte de l'inici de la construcció i esbrinar els problemes tècnics i d'economia de recursos que poguessen

tenir. D'aquesta metodologia de treball extraguérem les conclusions següents: el mestre d'obres hagué d'efectuar el què avui diríem acta de replanteig, d'aplanar el solar i de cavar la xanca dels fonaments. Tot seguit, i suposant que iniciaren la construcció per la testera, què és l'usual encara que irrellevant per al tema present, muntarien els bastiments exteriors i els elevarien alhora que els murs, però sols en una longitud igual a la d'una crugia, és a dir, la distància entre la testera i el primer arc perpany. Acabat el tram, desmuntarien el bastiment per tal de començar el contigu, però en cap cas alçarien el corresponent a tota la nau, perquè en la pràctica és impossible i antieconòmic. No convé oblidar que l'exempció de la regalia l'haurien sol·licitat després d'un càlcul, què els funcionaris reials comprovarien per a no perjudicar els interessos de la corona. Atesos els arguments exposats, la construcció dels murs perimetrals, per llarga que fos la nau, consumiria la fusta imprescindible per a un únic mòdul.

Així mateix, necessitarien fusta per als encofrats dels entrepanys de tapiat o de maçoneria, tot i que, en aquest cas, el número de taulons no és excessiu. D'altra banda, van tenir que construir una gran cintra per als arcs torals o perpanys, i, suposant que les capelles fossen coetànies, altra per a les embocadures laterals i una tercera per a la creueria del cobriment. Per últim, potser s'auxiliarien d'altre bastiment interior què arribés a la coberta.

La resta de la fusta s'emprà en la pròpia coberta. I a aquest punt volíem arribar. Com era aquesta coberta què els dominicans pensaren per a la seua església?. Caben dues solucions:

a).- Amb corretges refermades en cans, cabirons transversals i, sobre ells, atovons. Amb la finalitat d'acceptar-la com a raonable o de rebutjar-la, férem uns càlculs teòrics.

D'acord amb els amidaments de l'arquitecte redactor de l'estudi previ, l'església té una superfície de 889 ms², incloent-hi les set crugies i les corresponents capelles laterals. Suposant una separació entre biga i biga no inferior a 50 cm ni superior a 70 cm, per a aquest sistema de cobriment caldrien entre 210 i 280 bigues-corretges i uns 560 xebrons, què equivaldrien, aproximadament, a altres 150 troncs. En total, per a fer la coberta de tot el temple, s'haurien emprat poc més de 700 troncs d'aquells quatre mil sobre els què s'havia demanat exempció. Això suposa un consum en bastiments i encofrat de 3.300 troncs, el què no pareix versemblant, pel què desestimàrem la hipòtesi.

b).- L'altra possibilitat és que fos de fusta tota la coberta, bé senzilla, bé de pastera. Qualsevol de les dues modalitats d'aquesta segona solució sembla més propera a la realitat, a la vista de la informació de què disposem, puix sols les exigències de matèria

primera en un cas així justificarien la sol·licitud al monarca de l'exempció del pagament sobre un número tan elevat de troncs.¹³

MATISACIONS A LA HIPÒTESIS DE LA HISTÒRIA CONSTRUCTIVA DE L'ESGLÉSIA, A LA VISTA DE LES DADES APORTADES PER L'ESTUDI PREVI

De tot l'exposat anteriorment podríem concloure que, en 1323, els dominicans iniciaren la construcció d'una església uni-nau amb set capelles laterals i enteixinat de fusta. Però, a l'igual com ha vingut succeint amb la data de la fundació, tal conclusió corre el risc d'estar errada puix, com aquesta darrera, es basa en la lectura d'un únic document. La realitat pogué ser distinta per causes ben diverses, per exemple: que altre document posterior alterés les disposicions del rei; que per fets què ens són desconeguts no es duqués a efecte el pla de construcció segons les previsions dels frares; o que la brevetat del document de 1323 impedís de reflectir amb exactitud quin era el projecte a realitzar. En qualsevol cas, a la vista de les plantes, alçats i seccions de l'església traçats per l'arquitecte Vicent Torregrosa, degué ocórrer alguna cosa què modifica una afirmació tan lineal.

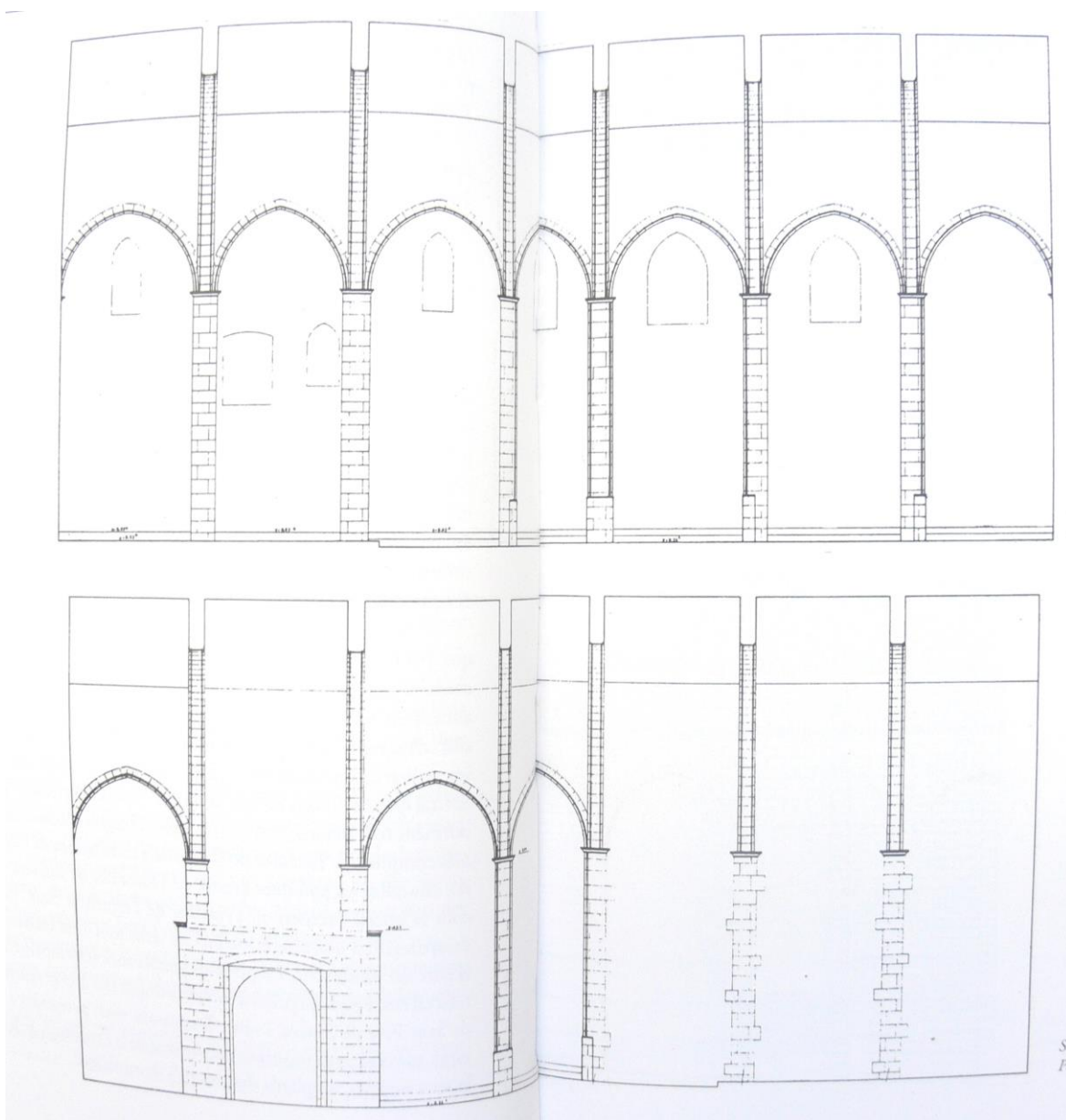
El 1988, l'Ajuntament de Xàtiva encomanà a l'esmentat arquitecte la redacció d'un estudi previ de l'església. Torregrosa duqué a efecte nombroses cales exteriors i interiors en els contraforts i en els murs, les quals li permeteren de determinar els distints tipus de fàbrica, i també la presència de motllures en uns llocs i l'absència d'elles en altres. Amb les dades aconseguides, plasmà les seccions del temple, les plantes de les successives fases i els alçats de les façanes nord i sud.

De la planimetria ens interessa detenir-nos en la què recull el període medieval, per al qual exposa dos moments: el primer, en què l'església tindria cinc capelles laterals en les quatre crugies occidentals, i contraforts exteriors en les tres restants. I el segon, en què es perforarien els murs de les tres crugies de la part sud-est per a afegir sengles capelles. Nosaltres creiem que la interpretació de Torregrosa és correcta, però proposem una seqüència més complexa i dilatada.

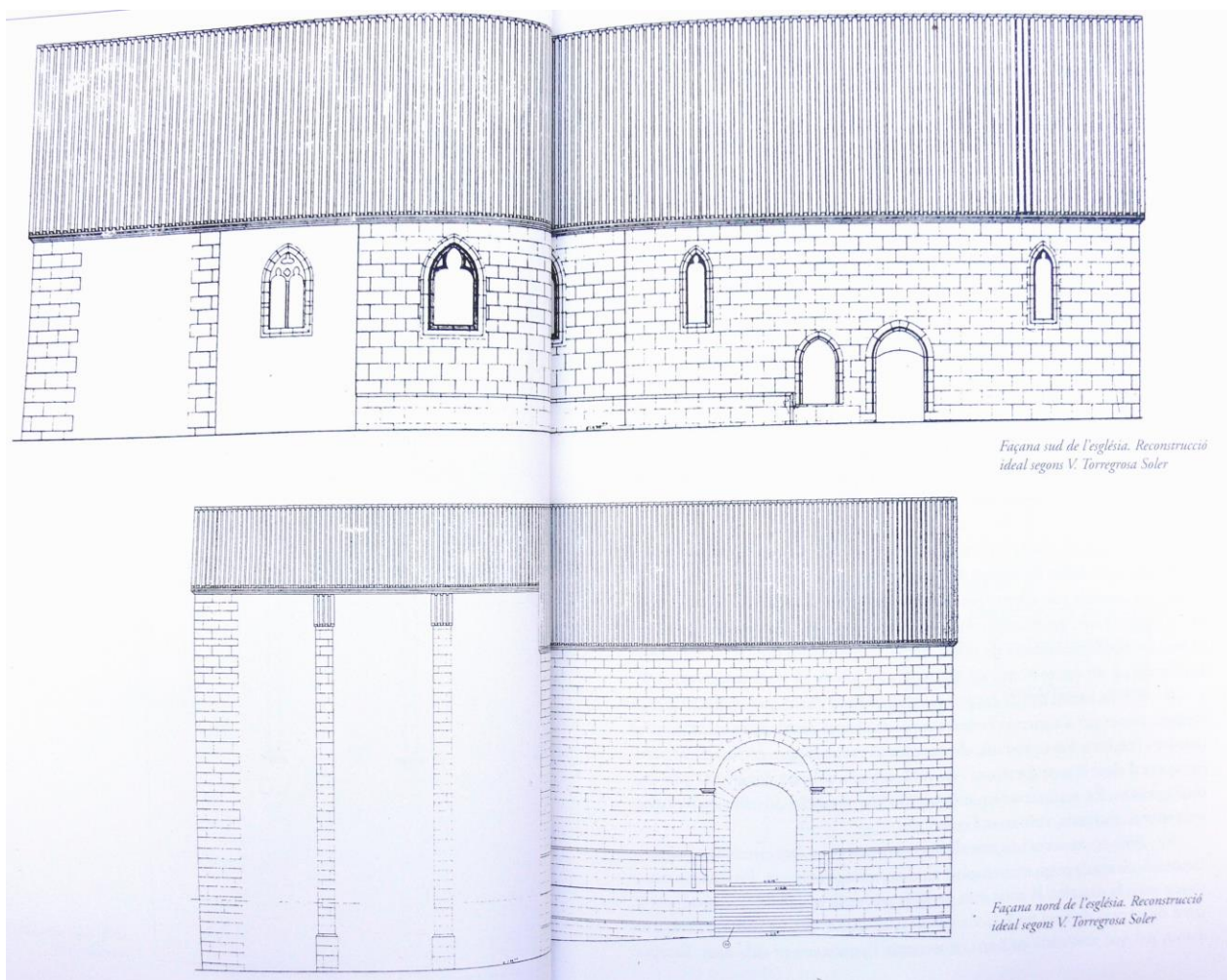
Allò què advertim primerament amb claredat és que l'església dels dominicans està formada per dos cossos d'edifici netament diferenciats i construïts en distinta època: un, de quatre crugies i altre, de tres. Alhora, i conforme als resultats de l'estudi previ, ambdós cossos experimentaren diverses reformes posteriors.

Per tal d'efectuar la primera part de la nostra anàlisi ens basarem en els plànols què representen les seccions longitudinals dels paraments nord i sud, en les seues fases més

¹³ Dos anys després d'escrit aquest text, l'arquitecte redactor del projecte em comunicà que en el transcurs de certes obres de reparació dutes a efecte, pogué comprovar l'existència de restes de l'antiga coberta de fusta, confirmant així la segona hipòtesi.

Secció longitudinal de l'església. Dalt, parament nord. Biax, parament sud

Façanes sud i nord. Reconstrucció ideal segons Vicent Torregrosa

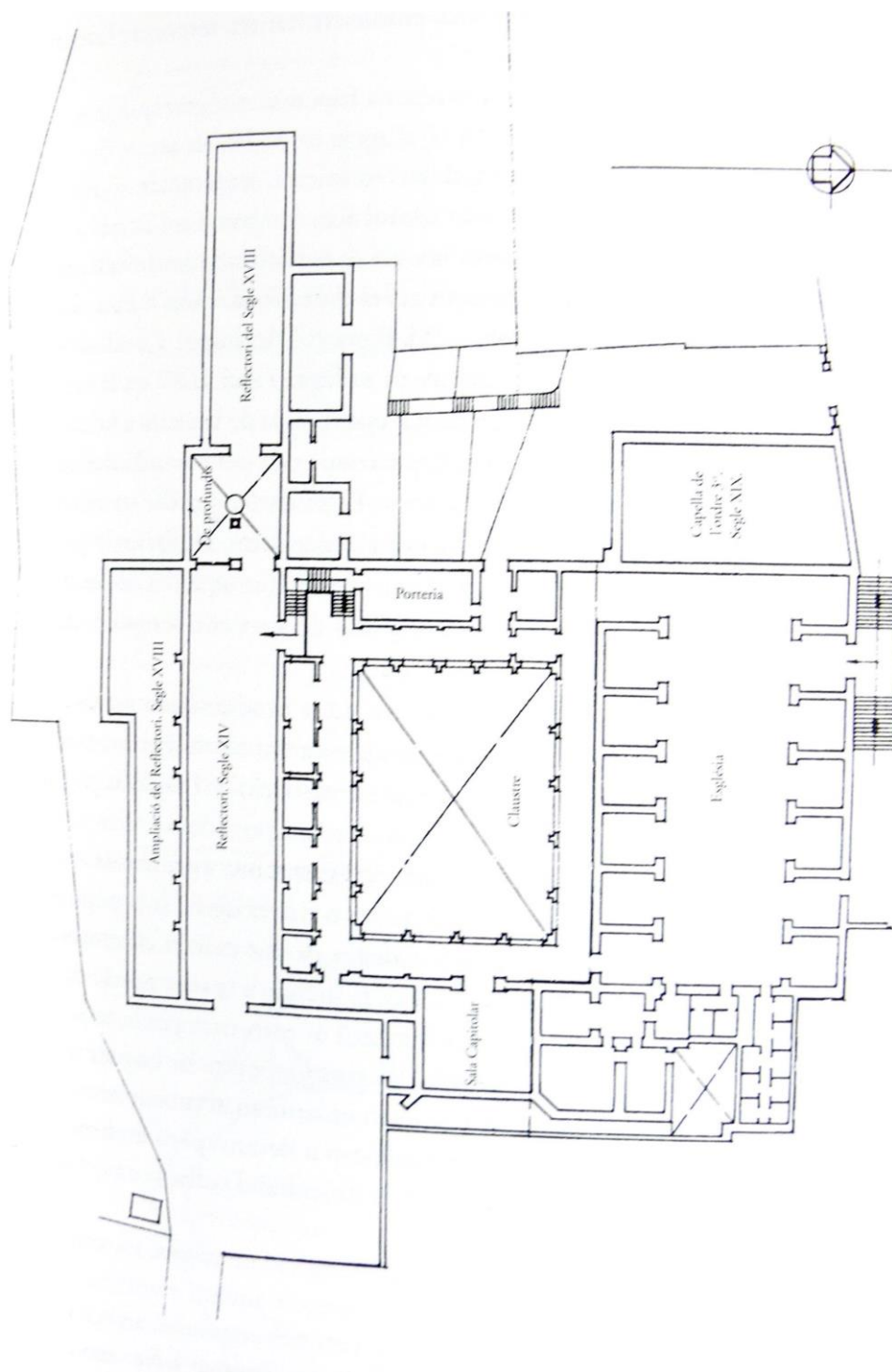
antigues. D'acord amb ells, el primer i segon arcs perpanys no tenen bocell en les pilastres, perquè emparen la porta que està enrasada amb la vora interior d'aquelles.

En canvi, les pilastres del tercer arc estan abossellades a un i altre costat, mentre la del quart solament ho estan per la cara oest, ja que la contrària té carreus preparats per a travar amb el mur, a l'igual que les de les dues pilastres restants. A més a més, la fàbrica de la façana nord de les quatre capelles occidentals és de carreus, i, en concomitància amb el distint sistema constructiu interior, la del parament corresponent a les altres tres era de tapiat. En la nostra opinió, tal disparitat respon a les dues fases ben determinades i distintes de la construcció del temple, encara que no resulta fàcil de discernir quina de les dues és la més antiga.

Si considerarem el tram oriental amb els dos arcs perpanys, convindrem en que, pel fet de tenir contraforts exteriors i fàbrica de tapiat, és un cos de tècnica constructiva ràpida i econòmica, amb la qual cosa podríem suposar que és el més antic, puix seria el resultat de la necessitat de disposar, en poc de temps i a baix cost, d'un espai sacre. Tanmateix, aquesta hipòtesi planteja dos problemes: d'haver arribat a funcionar com a església, hagué de tenir una porta en l'entrepany central que els estudis no han detectat, - encara que el mur pogué ser refet posteriorment fent desaparèixer tot vestigi-; el segon inconvenient és d'interpretació més complicada. Es tracta de l'existència en la testera de l'inici d'un arc transversal, abossellat en ambdues arestes de l'intradós, de manera que tant les dovelles com el bocell s'acusen en l'exterior de l'esmentat mur. És la resta d'un tram desaparegut, o una crugia inconclusa testimoni d'un creixement de l'església per la part del presbiteri?. En principi sembla més versemblant la primera proposta, i, en tal cas, l'església primitiva hauria tingut tres arcs perpanys, com la parròquia de Sant Pere de Xàtiva, i unes dimensions molt paregudes a aquesta. En aquest punt, torna el tema recurrent del convent de la Penitència de Jesucrist. Fou aquesta la seua església, ampliada després pels dominicans?.

Deixant en suspens l'elucubració i tornant a la cronologia, no podem descartar, com veurem, que fos realment l'ampliació menys luxosa del cos de ponent, duta a efecte per la zona presbiteral a causa d'algun impediment físic o legal per a recreixer el temple pels peus, que és allò més habitual.

La segona possibilitat d'interpretar la cronologia constructiva del temple, partiria de la precedència temporal del cos de les quatre crugies occidentals, tots de fàbrica de carreus i capelles de voltes de creueria entre els contraforts, és a dir, un procediment més complex i car, normalment emprat en períodes d'economia més sanejada o bé gràcies a la generositat d'un donant.

Planta del convent de Sant Domènec

La interpretació d'un detall revelador de la façana sud, de la qual encara no hem parlat, resol, en favor de la segona, el dubte existent entre una i altra possibilitat. La reconstrucció ideal de dita façana, proposada per l'arquitecte redactor de l'estudi previ, es basa en la minuciosa anàlisi dels materials. Dita anàlisi el dugué a l'evidència que estava formada per dues façanes contigües construïdes de manera independent. La situada més a l'oest té el primer tram de tapiat, i correspon a la base del desaparegut campanar; el segon és del mateix material, com a resultat d'absorbir els contraforts què abans estigueren a l'exterior, i el tercer i el quart, són de pedra. La façana contigua és la composta per les tres crugies restants. Les filades d'una i altra no coincideixen, no tenen travada i per les cares sud i est estan delimitades per l'aresta vertical d'un antic cantó de carreus afaïçonats.

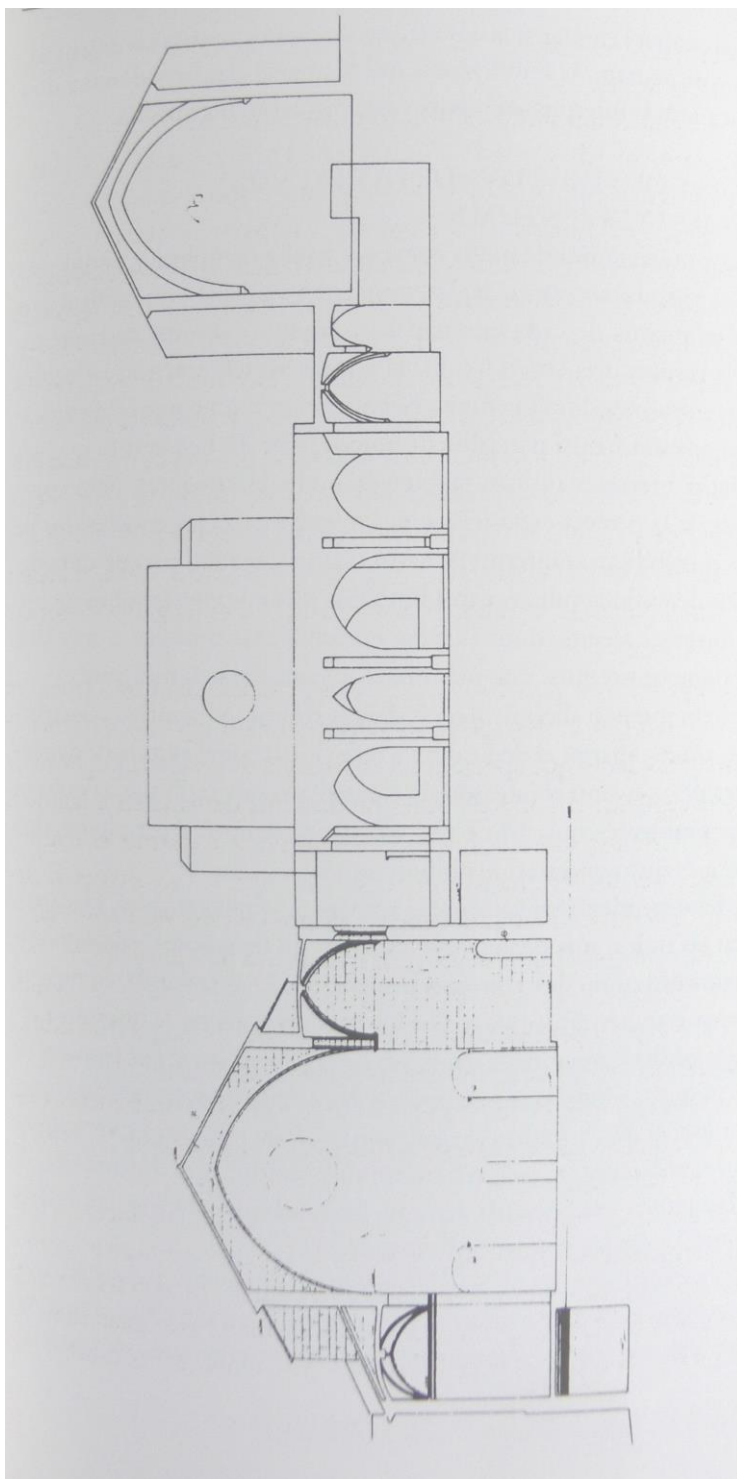
Amb tot, encara hi ha més elements arquitectònics què delaten el ritme constructiu de l'edifici: els estreps dels tres arcs transversals de la part oriental de la nau, és a dir, dels què sabem que foren afegits per a recreïxer el temple, rematen en salmers sols en el costat sud, mentre que en la part contrària, els arcs arriben en dovelles correntes de doble regràs. En la nostra opinió, la utilització de diferent criteri estereotòmic en un mateix arc pot tenir dues interpretacions:

a).- El mur lateral sud de les tres capelles es bastí abans que el què requeria a la plaça, potser per a contenir l'empenta produïda pel desnivell existent entre el claustre i l'església. En aquest cas, els tres estreps es conclogueren fins els salmers, en espera d'alçar el mur d'enfront i de col·locar una coberta sustentada pels arcs diafragmàtics. En realitzar-se aquesta segona fase, feren les dovelles amb els plànols laterals inclinats, vulnerant l'ortodòxia.

b).- Ambdós murs es bastiren alhora i es construïren arcs estereotòmicament canònics, els quals pogueren ensulsiar en determinat moment. En una circumstància com la descrita, la zona més perjudicada seria la què mira al nord, per la gran diferència de cota amb la via pública; en canvi, la part sud era molt més baixa, pel què resistiria millor i conservaria l'arrencament dels arcs. Tampoc en aquest cas la reconstrucció dels arcs enfonsats hauria respectat la correcta col·locació de les dovelles.

Hi ha un document què recolza la segona hipòtesi, malgrat que la seua lectura no és suficientment aclaridora. El 13 d'agost de 1378, els jurats de la ciutat elevaren una consulta als assessors legals del municipi, respecte de si procedia o no accedir a la petició del prior de sant Domènec, qui havia sol·licitat ajut econòmic per a "pagar la obra de l'arcada, la qual és reedificada axí novellament en la ecclesia del monestir".¹⁴ Interpretem ací el mot *arcada* com a *nau*, segons la primera accepció donada per Alcover i Moll en el

¹⁴ *Manual de Consell*. Any 1378, fol. 10-10 v. Arxiu Municipal de Xàtiva, *Llibres*, nº 1.

*Secció transversal nord-sud o s'observa la diferència de nivell entre les dependències del convent.
D'esquerra a dreta: Església, Sala Capitular, Refectori*

Diccionari Català-Valencià-Balear: "Sèrie d'arcs", què és el mateix sentit utilitzat l'any 1687 en les Actes del Capítol de la Seu de Xàtiva, quan, en deixar constància de la visita a la col·legiata del General de la Mercè, anotaren que la processó rodà per l'arcada del papa fins a l'arcada major, és a dir, fins la nau central-. El dictamen jurídic va estimar que la concessió de subvenció no contravenia les ordenances municipals per quant "ecclésies e monestirs eren de la dita ciutat, e en cars que aquelles se destruhissen per foch o per altra tempestat, aquelles de justat deuen e són tengudes de tornar reffer e adobar la ciutat".¹⁵

A la vista d'aquesta informació i mentre no es produiran noves troballes documentals, i, sobretot no es destapen completament els murs i contraforts per a poder interpretar les dades què aporten, la construcció de l'església pogué tenir lloc de la manera següent: el 1323 els frares predicadors demanaren a Jaume II que els eximís de l'impost sobre la fusta necessària per a construir el temple. Malgrat que havien previst fer una nau de set o vuit crugies, sols pogueren elevar-ne les quatre de ponent: dues amb capelles als dos costats, altra sense capelles, i la restant amb una sola capella, què és la situada a la part nord i dreta de la porta d'accés. No obstant, com el més freqüent és començar per la testera o mur del capcer, si no ho feren pel definitiu, és perquè potser hi hagués un edifici anterior què no podien enderrocar fins que construïren el substitutori. Conclòs aquest, continuaren l'ampliació del temple cap a llevant, però amb menors recursos i sense un programa clar, a causa de la dificultat d'enllaçar amb les edificacions contigües a la sala capitular.

Poc després ensulsiria parcialment la prolongació de la nau, moment en què sol·licitaren al municipi l'esmentat ajut. Aconseguit aquest, reedificaren les tres crugies amb murs de tapiat en la cara nord, i els arcs respectius amb les dovelles senceres, sense parar atenció en que les més baixes deurien haver estat salmers. Alhora, recresqueren els contraforts de la cara sud per completar les capelles de creueria d'aqueix costat i enrasaren la nova façana de carreus, amb la ja construïda.

Amb tot, com veurem, la interferència què suposa el claustre adossat a dita façana complica més la interpretació, puix suggereix fases intermèdies.

¹⁵ Id.

CRONOLOGIA CONSTRUCTIVA DE LA RESTA DE DEPENDÈNCIES CONVENTUALS

La història arquitectònica de molts convents resulta complicada perquè, en tant que edificis vius durant uns quants segles, estigueren subjectes a modificacions que deixaren l'empremta de cada moment i, en moltes ocasions, destruïren o desfiguraren els vestigis dels anteriors. En el cas de Sant Domènec, la lectura històrica és una mica més difícil perquè ens enfrontem a un conjunt d'edificacions assolades, aparentment i parcialment homogènies. El ben cert és que, els plànols, fotografies i restes materials, plantegen molts interrogants. Som conscients que, malgrat la prolixa exposició anterior què matisa les conclusions de l'arquitecte, les possibilitats d'interpretació no estan esgotades, perquè cada detall en el què ens detenim condueix cap a hipòtesis més complexes sobre successius canvis, reformes i afegits, duts a efecte durant l'edat mitjana, a més dels realitzats en èpoques posteriors, què prendrem en consideració més avall.

Si fins ara hem intentat d'esmicolar els detalls relatius a l'atzarosa construcció de l'església, aquest apartat el dedicarem a reflexionar sobre la resta de dependències bàsiques del convent: el refectori, el claustre i la sala capitular, el què ens plantejarà nous problemes què, fins i tot, afecten al temple, i per alguns dels quals no tenim més que contestacions hipotètiques.

Excepte en les dependències relacionades amb les activitats agrícoles, a les quals no es dedicaven els ordres mendicants, els convents de franciscans i dominicans seguien l'esquema dispositiu dels convents benedictins. D'altra banda, en regir-se per normes menys estrictes, fruïen de major llibertat per a alterar la disposició arquitectònica dels edificis. Braunfelds, en la seua obra *La arquitectura monacal de occidente*, observa que "*siempre que han podido llegar hasta nosotros documentos de alguna construcción...nos informan de que cada uno de los elementos constitutivos del monasterio, -cada claustro, cada refectorio, cada dormitorio, el noviciado, el hospicio y la sala capitular- incluso cada elemento de amueblamiento, son donaciones de los ciudadanos. La ciudad construía el monasterio*".¹⁶

Aqueixes característiques les trobem en el convent de predicadors de Xàtiva: seguien el prototipus benedictí a grans trets, adaptat a la topografia, i alçaren el conjunt conventual mitjançant aportacions de distints monarques, de particulars i del municipi.¹⁷

¹⁶ BRAUNFELDS Wolfgang. *La arquitectura monacal en occidente*. Barcelona, 1974.

¹⁷ Per exemple: el mateix any 1378, els jurats de Xàtiva acordaren crear una imposició de dos-cents morabatins per lliura de peix, per atendre una almoina de quatre-cents sous anuals per als convents dels franciscans i de dominicans. Arxiu Municipal de Xàtiva. *Manual de Consells*. 1378. f. 11 v. I pel que fa a particulars, entre altres, sabem que en gener de 1497, D. Francesc de Malferit, senyor d'Aielo, i Dª Escolàstica Torrelles vengueren el lloc de Benexides a Dª Beatriu Despuig, esposa de D. Lluís de Cavanilles, amb l'obligació de pagar anualment al convent de Sant Domènec 900 sous. PASCUAL Y BELTRÁN, ventura, *Játiva Biogràfica*. Volum III. València, 1931. Pere IV degué ser un gran protector del convent: els dominicans de Xàtiva celebraven la missa major del dia de l'Assumpció en honor de dit monarca (malgrat que el document diu *Pedro III de Aragón*), d'acord amb cert privilegi. Així figura en

Cada edifici important es construí de manera autònoma, amb recursos desiguals, i procurant connectar-los amb els existents. El resultat fou una amalgama d'elements arquitectònics de qualitat desigual i difícil lectura en les zones d'unió.

En l'estudi del monestir de Sant Domènec, uns entrebancs ens venen de la manca de documents, altres, de l'ombra projectada per l'enigmàtic convent de l'ordre de la Penitència de Jesucrist i uns tercers, de la dilatada construcció, de les reformes i de les adaptacions. A eixos inconvenients cal afegir els que provenen de la topografia: la diferència de cota entre el carrer i el paviment de l'església és de 3'30 ms.; l'existent entre aquest i el del claustre, 4'50 ms., i la que hi ha des del nivell del claustre al del refectori, 4'60 ms. En total, un desnivell de 12'40 ms. per a un programa arquitectònic previst en principi per a un espai pla.

Els edificis de major envergadura en els convents dominicans són les esglésies i els refectoris. En el cas de Xàtiva, en tenir que acomodar-los al declivi del terreny, col·locaren els costats majors d'ambdues construccions en el sentit de les corbes de nivell: el de l'església, en la part del solar més pròxima a la via pública, que coincideix amb la cota més baixa, i el refectori, a la banda contrària.

EL REFECTORI.- Com s'ha dit, està situat en la cota més elevada de l'ala sud del conjunt, i era una nau rectangular de 39 m x 9'20 ms., amb contraforts exteriors i set arcs perpanys recolzats sobre culs de llàntia. Criden l'atenció les seues extraordinàries dimensions, molt semblants a les de l'església, que fan del refectori dels dominicans de Xàtiva un dels majors d'Espanya, segons podem col·legir de la comparança amb les mides, recopilades per l'arquitecte Ricardo Sicluna, dels refectoris d'altres monestirs i convents famosos:

- Poblet, 26 x 10 m
- Santes Creus, 48'50 x 11'10 m
- Vallbona de les monges, 23'77 x 10 m
- Rueda, 23'75 x 8'78 m
- Sacramenia, 19'72 x 7'06 m
- Veruela, 30 x 7'8 m
- La Huerta, 37'10 x 6'60 m
- Retuerta, 24 x 5'90 m
- Ovila, 29'18 x 7'62 m
- Benifassà, 23 x 8 m
- Piedra, 24 x 8 m
- Bellpuig, 23 x 7 m

l'acta de la visita del provincial d'Aragó que tingué lloc en 1790, i també ve especificat en els anys 1761, 1798, 1799, 1800, 1810 i 1811, i, des de 1814 fins 1824 del *Libro Racional de la celebración de las misas cantadas y rezadas votivas y perpetuas del Ctº de Predicadores, 1761-1825*. ARV. Secció Clero, Llibre 2.346

*Àngel pintat al segle XIV en una de les capelletes del claustre.
Fotografia presa durant la campanya de desenrunament de 1983*

*Escut reial pintat en una de les capelletes del claustre.
Fotografia presa durant la campanya de desenrunament de 1986*

- Simat de Valldigna, 25 x 10 m
- Franciscans de Morella, 32 x 8'90 m
- Dominicans de València, 32 x 10 m
- Trinitaris de València, 30'50 x 7 m
- Carmelitans de València, 27 x 10 m

Ens trobem, doncs, davant d'un edifici alçat de cop i sense vacil·lacions, amb suficients diners, encara que sense luxe. Tanmateix, no hi ha que vincular les dimensions amb el número de conventuals, què es mantingué al llarg del temps entre vint-i-cinc i quaranta individus, sinó a altres motius.

El refectori dels dominicans era un espai imponent per la longitud, sobri per la nuesa i solemne pel ritme de les membranes dels arcs què tallaven transversalment la nau, l'amplitud de la qual accentuava l'absència de pilastres què l'estretiren físicament i visualment. En la seua construcció, a diferència del què feren en l'església, empraren arcs d'aresta viva i cartel·les piramidals sense decoració, quasi com el sòlid capaç, és a dir, un procediment més ràpid i sobretot més econòmic. De no existir aquest refectori quan els dominicans adquiriren el convent de la Penitència de Jesucrist, el què, com hem vist més amunt, és molt poc probable, hagué d'alçar-se entre les darreries del segle XIII i principis del XIV.

La seua disposició lateral féu indefugible la presència d'un ritme de contraforts perpendiculars a l'edifici, profunds i alts a causa del fort desnivell. Per això, cregueren necessari donar una solució, original i poc freqüent, què lligués els estreps i dissimulés la seua enorme altura: de contrafort a contrafort traçaren arcs rebaixats, sustentats per impostes molt semblants a les de l'interior, què crearen una successió de *capelles*. Després, potser cobriren cada espai amb una teulada inclinada que sobreeixia de la resta dels contraforts.

Les testeres i els costats d'aquestes capelles es decoraren amb pintures murals d'estil gòtic lineal: àngels, ànimes del purgatori, blasons reials, rètols, etc. la datació dels quals, en contra del què afirmarem en el *Catàleg de monuments i conjunts de la Comunitat Valenciana*,¹⁸ no poden ser anteriors al primer quart del segle XIV. Algunes d'elles es perderen al poc de ser descobertes en 1983.

¹⁸ GONZÁLEZ BALDOVÍ, Mariano, "L'ex-convent de Sant Domènec" en, *Catàleg de monuments i conjunts de la Comunitat Valenciana*. Volum II. València, 1983.

*Escut de Maria de Cardona amb les inicials del seu marit, Roger de Lòria, en una mènula del claustre.
Fotografia presa en 1983 després de desenterrar el claustre*

Claustre sud o de Llúria-Cardona. Fotografia presa cap a 1970

ELS CLAUSTRES DELS COSTATS SUD I OEST. Anys després d'acabat completament el refectori, es picaren els carreus dels contraforts de la cara nord per encastar els permòdols de l'arrencament de l'ala del claustre sud, adossat amb posterioritat, la qual cosa indica que: el refectori era un edifici autònom, fet gràcies al donatiu d'algun personatge disposat a pagar exclusivament tal dependència, i que, atés que arribà a acabar-se sense preveure la col·locació dels elements portants què calien per a la continuació del programa arquitectònic conventual, aquesta no es contemplava com una cosa pròxima.

Fins ara no disposem de cap document escrit què es referisca a la construcció d'aquesta banda del claustre i per això mateix creiem que ni tan sols es podia aventurar una conjectura al respecte, però en el transcurs de la redacció del present estudi, seguirem el fil d'un indici què, al final, ens conduí a la solució.

En la campanya realitzada en 1988 per al desenrunament i consolidació d'aquesta part, aparegueren els arrencaments dels contraforts fins a l'altura de les impostes del claustre. Algunes de les cartel·les dels emblanquinats permòdols no estaven afaïonades, però d'altres, sí. Les unes, recobertes de flors, les altres, amb l'emblema dominicà, i sols una amb un escut nobiliari, el dels Cardona, al què havien afegit unes lletres o abreviatures sense significació aparent, què aleshores interpretarem com *P Lo*.

Quan en novembre de 1991 vàrem haver d'ocupar-nos de la datació del claustre, consultàrem l'opinió de l'heraldista Pere Maria Orts, qui ens confirmà la pertinença de l'escut a dita família noble d'origen català. Acudírem, sense resultat, a les actes dels capítols de l'ordre i, per últim, al *Necrologio* de José Texedor, què es conserva manuscrit en la Biblioteca d'investigadors de la Universitat de València, en el qual l'historiador va recollir les biografies dels dominicans més notables. En la de Fr. Raymundo de Theus (o Tous), Teixidor havia copiat el següent fragment de Diago:

"Las bodas de Don Alonso Roger de Loria se hizieron en Tarragona. Este cavallero en tiempo de la Unión estuvo alojado por espacio de un año en el Convento de Predicadores de Xàtiva, a cuyos Frayles amava mucho...Bolviendo de Cerdeña a donde avia ido con el Rey Don Pedro, murió en Barcelona, i es que traxo la enfermedad de allá. Fue marmesor suyo Fr. Ramón de Theus, Prior que era entonces de dicho Convento de Predicadores de Xàtiva. Fue a Barcelona por el cuerpo de Don Alonso, Fr.Miguel Picó i este religioso, que después fue prior del mismo convento, lo traxo a Xàtiva i se le dio sepultura en la capilla mayor de la iglesia de aquel convento".

Claustre sud o de Llíria-Cardona. Fotografia presa cap a 1970

I afegí Teixidor, que Alfons Roger de Llúria casà amb Maria de Cardona i morí en Barcelona el 14 de desembre de 1354. La seua esposa, filla del vescomte d'Empúries, li sobrevisqué sis anys.¹⁹

Així doncs, l'única persona de la família Cardona què trobarem relacionada amb el convent dominicà de Xàtiva, era l'esposa d'Alfons Roger de Llúria -o *Lòria*, com s'escrivia en l'època- les inicials del qual podien escriure's *R Lo*, tal com estava esculpit en el capitell. Per tant, creiem que l'ala claustral recolzada en el refectori, què és la més antiga, començà a bastir-se per disposició de Maria de Cardona en memòria del seu marit, entre 1354, data de la mort d'aquest, i 1360, en què morí la pròpia Maria.

La pedra emprada en la construcció del costat sud fins la diagonal d'encontre amb el costat oest del claustre, i també el traçat, la faiçó i fins i tot una mena de galze, sembla que per encaixar en l'intradós dels arcs una traseria que mai no arribà a materialitzar-se, indiquen que el tram es féu tot d'una, el què és coherent, en necessitar articular en l'angle esmentat una escala per a accedir al refectori. Tanmateix, la continuació del costat oest és un poc més tardana i en ella s'utilitzà el maó en les ogives exteriors i en els contraforts. A més a més, en dit cos hi ha restes d'altra construcció de volta de creueria, afegida amb posterioritat i desapareguda quan en el segle XVIII s'alçà el cos de la porteria.

ELS CLAUSTRES DELS COSTATS EST I NORD.- El costum dels ordres mendicants era iniciar la construcció dels claustres per les bandes de l'església i la sala capitular, just el contrari del què va succeir en el convent de predicadors de Xàtiva. Totes dues ales estan quasi completament arrasades, pel què no és gens fàcil d'analitzar tots els detalls constructius què ens haurien pogut aclarir certs dubtes.

No hi ha uniformitat de materials entre una i altra: ambdues eren de creueria de pedra i contraforts i arcs exteriors de maó, però en la de l'església, la pedra marès era de pitjor qualitat. Sens dubte, fou construïda amb escassos mitjans i per pedrapiquers mediocres, de manera que, més interessant que els claustres són: la seua cronologia, el perquè es feren més tard en contra d'allò què era usual, i per què els seus constructors passaren per a sobre de tota consideració, inutilitzant els finestrals que il·luminaven l'església.

Potser la continuació de l'ala est del claustre restà detinguda en espera de la construcció de la sala capitular, però també pogué ser causa d'aquesta detenció l'existència d'una sala capitular més antiga, amb el seu claustre.

LA SALA CAPITULAR.- Diu Sarthou que Elionor de Castella, esposa d'Alfons IV d'Aragó des de 1329 fins al 1336, contribuï a la construcció de la sala capitular del convent dels dominicans de Xàtiva amb dos mil sous, quantitat tan elevada que degué bastar per a

¹⁹ TEIXIDOR, José, *Necrologio*. Biblioteca de la Universitat de València. Ms. 931. Vol. I. Ff. 99 i 118.

Porta i finestra de la Sala capitular en una fotografia feta per Sarthou cap a 1922

cobrir totes les despeses. És possible que el donatiu es produís amb la intenció d'aconseguir el recolzament dels frares predicadors en la seua pretensió de que el monarca nomenés hereu al fill major d'ambdós, en perjudici del primogènit hagut amb Teresa d'Entença. Però més probablement pogué tenir lloc el 1332 com a mitjà de neutralitzar l'oposició dels xativencs a l'alienació de Xàtiva de la corona, en benefici dels

dos fills de Elionor. En un o altre cas, l'arc cronològic és curt, puix el matrimoni sols va durar set anys, únic període en el què es donaren les circumstàncies idònies per a que la reina tingués motius per a sufragar la construcció.

La sala capitular era un edifici de planta quadrada, fet de murs de tapiat, amb contraforts i cantells de pedra. La coberta era de volta nervada amb arcs recolzats en permòdols encastats a mitja altura. La porta i les dues finestres laterals des d'on assistien als capítols els llecs, eren de pedra picada amb delicats feixos de columnetes de doble biaix, impostes de flora finament treballada i arquivoltes ogivals. Sembla que hi hagué en la façana un finestral amb mainell, del qual no es conserven fotografies, però els brancals del qual, junt al mainell, dovelles i traceria podrien estar entre les peces classificades per l'arquitecte.

Si les sales capitulars són unes dependències fonamentals en tot monestir, no estaria de més preguntar-nos si els dominicans esperaren més de quaranta anys per construir-la, o bé si, mentre, utilitzaven altra més antiga i modesta, que donava a un claustre també anterior, com hem dit més amunt. Aquesta darrera possibilitat donaria una resposta plausible, tant a la necessitat imperiosa de que la comunitat tingués sala capitular, com a l'existència d'una defectuosa connexió entre els claustres sud i est.

LA INEXPLICABLE ALTURA DEL CLAUSTRE ADOSSAT A L'ESGLÉSIA. HIPÒTESI SEQÜENCIAL DE LA CONSTRUCCIÓ DEL CONVENT

Suposem que després de construïda l'església, el conjunt d'edificacions conventuals que coneguérem es continuà pel refectori, ja que aquest és anterior al claustre sud i el claustre sud anterior al de llevant, el qual no pogué construir-se fins que s'iniciaren les obres de la sala capitular. La construcció de la sala capitular, (1332), és pràcticament coetània a la de l'església, (1323), encara que potser aquella es va acabar abans. Però recordant la reconstrucció i ampliació del temple què tingué lloc el 1378, no seria impossible que l'ala del claustre a la què donava l'esmentada sala capitular estigués en peus abans que s'acabés la reforma de l'església o, dit d'altra manera, que l'església estigués encara en obres quan el claustre de la sala capitular ja estava acabat i no s'havia començat l'ala nord.

De ser cert tot açò, els dominicans i els mestres d'obres *sabien* que, en adossar el claustre a l'església un cop acabada aquesta, escurçarien els finestrals corresponents a la façana de la fase més antiga, què arribaren a estar en ús, com demostren les restes de l'emplomat dels vitralls trobats durant la redacció de l'estudi previ. Així va ocórrer: les empremtes del plement de les creueries claustrals tallen les finestres de l'església quasi en l'ogiva, minvant considerablement l'única il·luminació natural què tenia. El resultat és tan absurd que no té disculpa ni encara que el temple s'hagués construït molts anys abans,

Façana sud de l'església. Fotografia de 1978 després de la darrera fase d'enderrocament del claustre

Façana sud de l'església. Observe's la marca del plement del claustre que va inutilitzar les finestres

supeditat al de l'edifici inicial, amb la qual cosa, els vitralls de l'església sobreeixirien íntegres per damunt de la part superior de la coberta de l'ala claustral. Atés que no fou així, caldria formular altra conjectura que no deixés tan malparats als *promotors* i als *tècnics*.

Suposem pel contrari que l'església s'alcés com a integrant d'un conjunt de construccions anteriors a les actuals, és a dir, un convent més antic, -el dels frares del sac?-, amb una sala capitular pròpia i un claustre, complet o no, a cota suficientment baixa com per a deixar exemptes les finestres. Un cop satisfeta la necessitat primordial de tenir un temple obert al culte i apte per a la predicació, es proposaren assolir la meta següent: construir el refectori. Amb dita finalitat triaren el costat contrari al de l'església, no sols perquè era el lloc *predeterminat* en el programa, sinó perquè, atés el considerable desnivell, de plantejar una disposició perpendicular a les corbes del terreny, el refectori hagués tingut que ser molt menut, o bé de dues plantes o bé encastar-se en la muntanya.

Amb tot, per fonamentar l'edifici hagueren de fer desmunts i picar la roca, i, malgrat que aquesta no és massa compacta, la tasca de rebaixar el nivell del refectori fins la mateixa cota que el del claustre existent, presentava dos greus inconvenients: l'increment dels jornals i la necessitat de construir una extraordinària calçada per evitar ensulides de la muntanya o de la muralla del Bellveret. Potser ambdós obstacles els obligaren a prendre la decisió d'aturar-se en una cota prudent. Així i tot, mantenint-la, podrien haver descendit els estreps fins al nivell d'aquell claustre primitiu de l'existència hipotètica del qual hem partit, però en aquest cas, els estreps haurien tingut una altura què els degué semblar temerària. Renunciaren, doncs, no sense travar els contraforts, com indicàvem més amunt, atés que les seues dimensions, encara sense arribar a la cota desitjable, ja les consideraren suficients com per a assegurar-los amb dita pròtesi.

Tanmateix, devem suposar-los conscients de les conseqüències de la limitació a la què s'havien vist obligats. Poc després de concloure el refectori, construïren la sala capitular; tot seguit, el claustre Llúria-Cardona i, més tard, la banda claustral de l'esmentada sala, a dretcient de que, quan arribassen a l'església, tallarien les finestres coronelles i tindrien que enderrocar totalment o parcialment el claustre primitiu, les restes del qual podrien estar baix del claustre desaparegut en 1972.

La possibilitat què acabem d'exposar, malgrat que permet una lectura més lògica de la realitat què existí fins a una data recent, podria considerar-se excessivament lleugera o acomodaticia, de no ser perquè es conserva un element constructiu què la fa versemblant: en la ròtula d'encontre entre l'església i la sala capitular hi ha dues dependències soterrànies a les quals sols es pot accedir des del temple, cosa què és ben poc funcional. La situació d'aquestes sales en el conjunt del convent no encaixa, perquè, en compte de dependències construïdes amb una finalitat coherent amb el context,

semblen afegitons, o millor, restes pertanyents a construccions anteriors amb les quals pogueren estar connectades correctament. Però, a més a més, en el mur de ponent d'una d'elles, hi ha una porta cegada fins al paviment, el qual està uns quants metres sota la cota del claustre. Aquest buit obert originalment a l'exterior, és, sens dubte, el testimoni de l'existència d'un nivell més antic, potser el què nosaltres hem suposat com a pertanyent al primitiu convent.

Sols unes excavacions arqueològiques podrien revelar les dades necessàries per confirmar o rebutjar la hipòtesi exposada.

Angle sud-este del claustre en una fotografia de 1962

UN MONESTIR MEDIEVAL VALENCIÀ

Entre els escassos convents medievals conservats al país, el de Sant Domènec de Xàtiva aplegava algunes notables mostres de l'arquitectura monacal valenciana. El refectori, per les dimensions i per la puresa del seu estil gòtic sever, n'era una, com altra era la sala capitular, sens dubte la peça més harmoniosa del conjunt, què reeixia per la claredat espacial, l'excel·lent faïçó de les nervadures, les arquivoltes de doble biaix i els capitells de flora. Semblant qualitat tenia la banda del claustre què hem anomenat de Llúria-Cardona, tant pel ritme i traçat de les ogives, com pels ben conformats permòdols, de treball més fi que els del claustre dominicà de València, per bé que de menor inventiva.

La nau de l'església, construïda en dues fases de cronologia no massa distant amb semblants modulacions estereotòmiques, s'unificà formalment i espacialment en afegir al cos més nou les capelles de volta de creueria, com si, per fi, haguessen arribat a la meta desitjada. Així es va completar un projecte què la va definir i individualitzar per a sempre. Una església bastida amb no excessius mitjans, però enriquida amb capelles laterals què afavorissen l'establiment de sepultures de nobles, de burgesos, o de membres de gremis i de confraries, amb les dotacions què duïen aparellades.

L'arquitectura del temple xativenc representà una evolució respecte del tipus matriu, tot i que, per manca d'absis, no assolí la complexitat de les plantes i els alçats ja assajats en altres esglésies, com ara la de Sant Francesc de Morella. Podríem suposar que l'elecció d'una proposta *arcaïtzant* va obeir a causes econòmiques, i potser en aquest cas fou així, però l'argument s'afebleix en comprovar que, tan harmoniosa i emfàtica solució no va ser adoptada en cap temple medieval de la ciutat, ni tan sols en el de les clarisses, què fruíen de copioses rendes feudals. Degué, doncs, de tenir altres causes. Pensant en quin podria ser el motiu de què els mestres d'obres servaren tanta fidelitat a les tipologies de capcer pla, trobarem una resposta satisfactòria en arribar a la conclusió que, d'haver tingut absis poligonals els temples de Xàtiva, hauria comportat gran dificultat ajustar entre ells els diferents edificis dels monestirs. En efecte, menys el de la Trinitat, alçaren les esglésies en el sentit de les corbes de nivell, i tal disposició va obligar a que les façanes que donaren a la via pública fossen les laterals, i a que, en moltes ocasions, les testeres formassen mitjaneres amb les edificacions adjacents. Per això no era possible emprar els absis poligonals.

LES AMPLIACIONS I ELS AFEGITS EN L'ESGLÉSIA FINS A PRINCIPIS DEL SEGLE XVII

En tractar de les fases constructives de l'església incloguérem les transformacions què experimentà durant l'edat mitja, amb la qual cosa, implícitament veníem a acceptar, i així ho reitem, una continuïtat en el procés, producte d'una mentalitat què es mantingué homogènia en els seus postulats bàsics, tant conceptuals com estètics, al llarg de molt de temps. De fet, encara que entre la construcció del cos oest del temple i la seua ampliació per la part oriental passassen uns anys, és innegable la voluntat explícita d'*unificar* formalment l'espai, com va quedar palès quan construïren les capelles de creueria del costat sud-oriental, puix les feren amb les mateixes mides i motlures que les existents, amb les què formaven un ritme harmònic. D'eixa manera, des de finals del segle XIV a mitjans del segle XVII, un observador normal no podia adonar-se'n de la diferència, i, a tot estirar, un entès percebria que aquella unitat espacial què contemplava, s'havia bastit en dues fases successives i ben pròximes.

Igual ocorreria avui de no haver estat substituïdes totes les capelles gòtiques de la part nord: els detalls què delatarien un període d'inactivitat constructiva no passarien de ser anècdotes què no pertorbarien la nostra percepció espacial del temple gòtic com un tot unitari i ininterromput; majorment, quan, molt sovint, la construcció d'aquest tipus d'edificis es perllongava en el temps deixant marques o senyals evidents dels canvis de modes, el què en l'església de sant Domènec no va succeir.

Una opinió ben diferent hauríem d'aplicar a les dues capelles funeràries afegides en el segle XVII a la testera, però la seua situació extra corpòria evitava qualsevol interferència amb l'espai principal de l'església, de la qual no eren més que uns apèndix. La major, què està en el centre de la testera, és molt interessant, però el seu interès rau molt més en l'impecable i bell disseny que en els materials emprats: maçoneria, maó i guix. És de planta quadrada i murs adornats amb vuit fornícules avenerades, els quals estan delimitats per un ortodox fris de mètopes amb rosetes. La sensació de buit de la superfície cega de la fletxa dels arcs formers està mitigada per un ornament circular i per quatre motlures què parteixen dels eixos i descansen en la motllura de l'arc. Les petxines, estretes i allargades, no abasten l'altura de la clau de dits formers. Amb tot, la cúpula és l'element més artificiós del minúscul espai: s'inicia més avall d'allò què és habitual, pel què la planta circular queda seccionada per la part superior dels quatre arcs; és menor que la semi-esfera, i, per últim, és del tipus de sant Gil, o de nervadures helicoides què, a més a més, estan intersecades per costelles horitzontals. Aquesta capella funerària, què podem datar a les primeries del segle XVII, constitueix un singular exemple del manierisme, i la seua execució caldria relacionar-la amb els mestres d'obres de la col·legiata.

La interpretació errònia d'una cita de Ventura Pascual en *Játiva Biográfica*, reforçada per l'ambigua redacció d'un document de l'Arxiu Municipal de Xàtiva referent a la genealogia de la família Bellví, ens féu creure en un primer moment que una de les capelles havia estat construïda pels marquesos de Bèlgida, i l'altra pels comtes del Real, senyors de Beniatjar i de la Foia de Salem i pels senyors de Benissuera i Colata, tots ells pertanyents a distintes branques de dita família. Tanmateix, una lectura més detinguda del document ens va permetre d'arribar a la conclusió que l'enterrament dels Bellví estava en el presbiteri. Desestimada aquesta possibilitat, restava esbrinar la propietat de la capella què té un escut nobiliari en un dels murs, la qual cosa aconseguírem gràcies a la valuosa col·laboració de l'heraldista senyor Orts i Bosch, el qual identificà els quaters de l'escut amb els de la família Rotglà. L'únic noble d'aquest cognom censat en Xàtiva en el segle XVII és D. Joan Rotglà, què en 1646 vivia en el carrer de Montcada.

EL CAMPANAR I LES CONSEQÜÈNCIES DE LA SEUA ENSULSIDA

Durant segles, el solemne espai sacre de l'església dominicana va romandre intacte, i així hauria continuat molt probablement, de no produir-se un accident fortuït: la caiguda del campanar, què deixà malmès l'edifici.

Els ordres mendicants no construïen campanars en els seus convents, i el de Sant Domènec de Xàtiva confirma la regla, puix no en tenia quan en 1563 Wyngaerde dibuixà la ciutat. No obstant això, com hem dit més amunt, en l'angle sud-oest de l'església hi hagué una torre què era de planta quadrada i tenia els successius cossos separats per impostes amb pilastres en els cantons. Degué construir-se a finals del segle XVI o primers del XVII, i va durar ben poc.

En efecte, el 21 d'octubre de 1657, s'enfonsà. Aquestes són les paraules del cronista Domingo Alegre, recollides en un manuscrit inèdit de la Biblioteca de la Universitat de València:

*"El año 1657, por octubre, día de las Onze mil Vírgenes, se cayó el campanario del convento nuestro de Xàtiva y dio sobre la iglesia, y casi toda ella la derribó, pero quiso Dios que a nadie dañase, porque poco antes avían salido los Religiosos del choro, el qual también cayó...Fue, pues, preciso el reedificar o renovar la iglesia, mejorándola mucho más de lo que estava antes, y vino a acabarse la obra por octubre deste mesmo año (del que escriu, 1666) y en el día que cayó."*²⁰

Per sort, l'església de Sant Domènec està encara en peu per a desmentir una afirmació tan hiperbòlica, en la nostra opinió encaminada a emfasitzar el fet que no

²⁰ ALEGRE, Domingo, *Historia de las cosas más notables del Convento de Predicadores de Valencia*. Ms. 158. Biblioteca de la Universitat de València.

causés dany i, potser, a justificar la necessitat d'una reforma què va complaure als coetanis i semblà magnífica al cronista de l'ordre.

Escut dels Rotglà en la capella funerària situada junt a la testera de l'església

El campanar dels dominicans de Xàtiva, com el de la parròquia de Sant Pere de dita ciutat, era una obra construïda més tard que l'església i, per tant, les fàbriques d'ambdós edificis no estaven travades, o ho estaven molt defectuosament. Per dit motiu, a l'igual com va succeir a principis de 1990 amb el campanar de Sant Agustí de Xàtiva i que hagués succeït amb l'esmentat de Sant Pere de no haver arribat a temps, la torre de l'església dels predicadors va caure cap al costat més dèbil. I, atés que en el lloc on estava hi ha un gran desnivell cap a l'interior del temple, s'ensorrà, segons confirma el text del segle XVII, sobre la cara nord, destruint la darrera crugia. Així, les destrosses afectarien la coberta i la façana d'aquesta crugia, potser parcialment a les de la contigua, a les capelles laterals i al cor. Dempeus quedaren, atés que encara existeixen, els arcs perpanys dels dos trams i les capelles de la volta de creueria del costat sud. Però resulta difícil d'admetre que destruís totalment les tres capelles gòtiques de la part de la plaça, de les què, no obstant això, no en queda cap. Per tant, caldria atribuir la seua desaparició, bé a un enderrocament anterior, o millor, a la reforma integral duta a efecte com a conseqüència de l'enfonsament del campanar.

Si la majoria de les capelles gòtiques eixiren indemnes del desastre, no podem evitar de preguntar-nos per què els frares tingueren l'acudit o caprici de suprimir-les o ocultar-les, substituint-les per cúpules amb llanternes i per voltes pseudo-gòtiques nervades, quan necessitaven concentrar l'esforç econòmic en reparar l'estrall. Ben cert és que, segons Alegre, què va recollir en el seu manuscrit un poema al·lusiú a la reforma de l'església compostat per fra Juan Bautista Espejo catedràtic d'hebreu de la Universitat de València, obtingueren la col·laboració econòmica dels xativencs:

*A levantar combida
La iglesia, del que imita en nombre y vida.
Ayudas puntuales
Setabicenses Augustos y leales
conociendo, discretos,
que si casas de Dios sienten defectos,
casas particulares
sentirán sus ruinas y pesares.*²¹

Però no sobraria recordar que en aquesta època la fàbrica de la Seu estava paralitzada per manca de diners, així que la ciutat no comptava amb les colles de pedrapiquers què trobem residint en Xàtiva des de mitjans del segle XVIII fins a la fi del següent, com tampoc amb mestres obrers de vila de renom perquè no hi havia cap edifici

²¹ Id.

d'envergadura en construcció. En tot cas, els dominicans revestiren l'església gòtica a l'estil corinti, amb pilastres, arcs de mig punt i cornisa amb àngels:

*Renovado este templo que merece
de maravilla nueva
renombre insigne, pues su ser aprueba
con rara arquitectura
de capilla, florones y pintura.
Ángeles se han labrado,
que si este nombre es dado
a los embaxadores,
Ángeles son de Dios, predicadores.*²²

La lesiva intervenció consistí en enderrocar les capelles gòtiques restants en la façana nord i perforar els murs del costat de l'epístola per construir capelles laterals on mai les havia hagut. Tot seguit, el vacil·lant tracista va amagar o substituir la coberta de fusta amb unes voltes de maó de pla en ogiva, insuperablement detestables i espúries des del punt de vista estètic, a les què superposà nervis figurats i claus centrals pintats a la grisalla, l'única funció dels quals, ja que no tectònica, era la d'imitar una volta gòtica. Per últim, ornamentà les capelles gòtiques amb criteris medievals expressats en llenguatge barroc, per tal que l'interior aparentés una simetria espacial.

Però, junt a aquests arcaïsmes conceptuals materialitzats de manera desmaniotada, el mestre d'obres va traçar unes encertades cúpules amb llanternes, potser de costelles massa gruixudes, i dissenyar peces aïllades d'elegant execució, com els dos escuts bessons sense timbre, encastats a un i altre costat del mur interior de la darrera capella del costat de l'evangeli, i voltats de llaçades policromades i daurades.

Potser d'ell siga també la lluneta existent a l'altura de la segona crugia del costat de l'evangeli començant pels peus del temple, de maldestre acoblament però correcte dibuix i depurada tècnica. Al nostre criteri, aquest estrany trencat en la curvatura de la volta, tenia la missió de fer de tornaveu o fornícula dels tubs de l'orgue.

La intervenció, no sols va falsificar l'espai, sinó que, alhora que atorgava una nova unitat estilística a l'església, la va desconnectar de la resta del convent. I si el llenguatge emprat fins les impostes es mogué dins l'ortodòxia, el de les voltes manifesta una desorientació conceptual i un fracàs formal.

En aquesta mateixa reforma suprimiren l'antiga escala d'accés al temple, encaixada en la fondària de la segona capella del costat nord començant pels peus. Així

²² Id.

hom dedueix d'un passatge de la vida del venerable Ambrosio Navarro, publicada per Ventura Pascual:

"Una Noche Buena, después de concluidos los Oficios en la Seo, se vino a decir misa a este convento (de Sant Domènec), halló la puerta de la iglesia cerrada, y con no tener pórtico, se estuvo arrimado a sus umbrales más de tres horas, padeciendo frío y hielo".²³

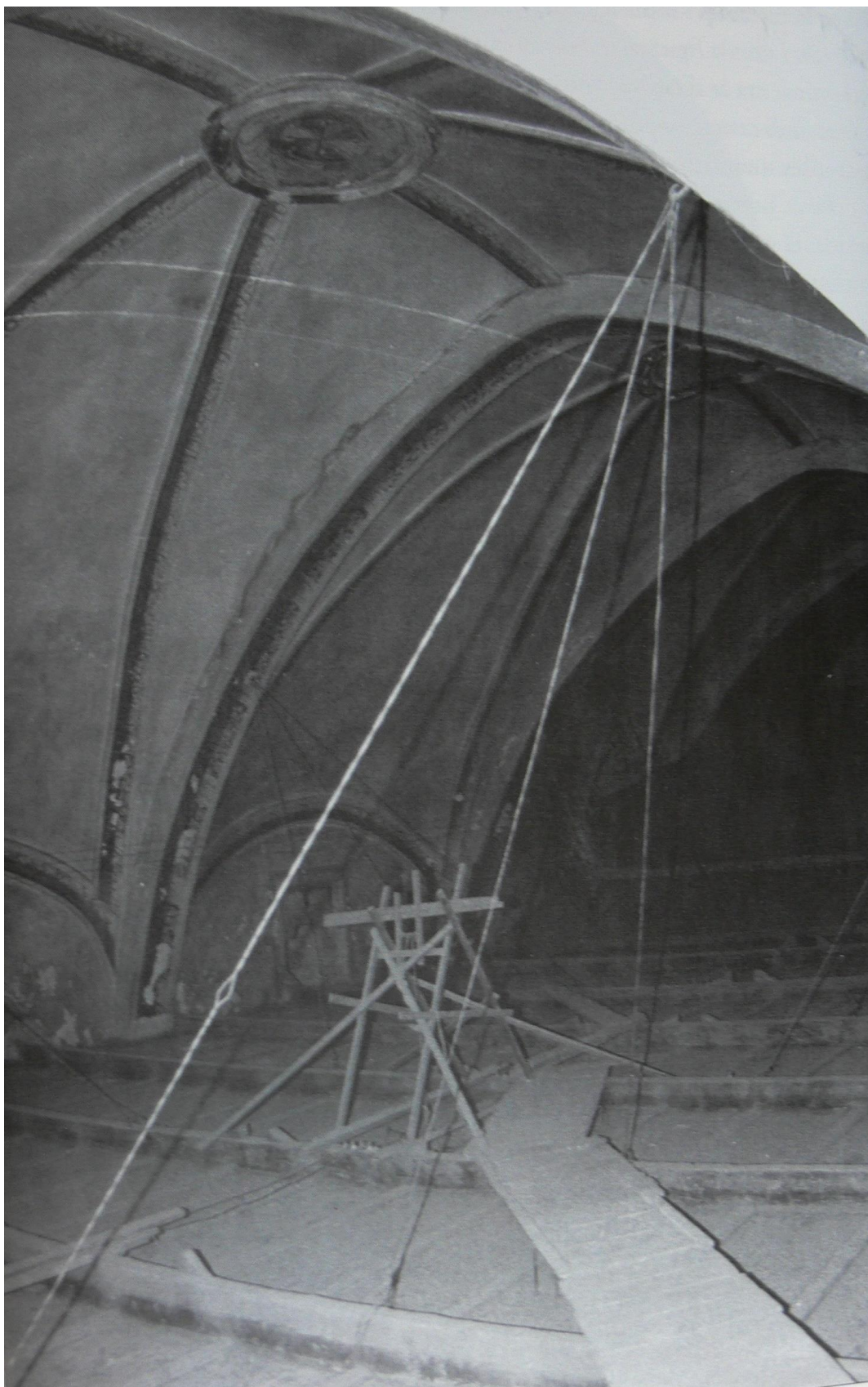
L'autor no situa cronològicament el fet, però el biografat nasqué cap el 1659 i morí en 1703, de manera que, en la segona meitat del segle XVII, època aproximada de l'anecdòtic succés, havia estat eliminat del mur de la façana el buit que pal·liava la porta i aquell apareixia completament enrasat, com avui el veiem.

Pel que fa a la coberta original de fusta, ignorem si havia desaparegut amb anterioritat a la catàstrofe, o si la desmantellaren després d'aquella. De ser així, l'única explicació què trobem és que, vespres de l'ensulsida, estigués feta malbé i, a les en vistes dels desperfectes causats, els tingués més en compte suprimir-la, que refer-la.

A ran de l'encàrrec del projecte d'execució material de restauració de l'església, es suscità una controvèrsia per fixar els criteris d'intervenció. Des de certes postures, s'insistia sobre l'interés de les solucions constructives i ornamentals en funció de la data en què s'executaren, atés que, la constatació de l'ús primerenc de determinats elements característics d'un estil, incrementa el valor objectiu de l'obra o li confereix un relleu que d'altra manera no tindria. En el cas de l'església de Sant Domènec, tan alambinada discussió no hagués estat possible de no haver trobat la crònica de la caiguda del campanar, què datava la reforma interior. Fins eixe moment, l'única informació què disposàvem era la materialitat de la fàbrica barroca, la datació de la qual es desconeixia, i, per tant, el paràmetre del seu hipotètic valor com a testimoniatge primerenc de l'ús d'elements decoratius, era inexistent.

Fins ben ultrapassada la meitat del segle XVII, en València continuava construint-se d'acord amb la tradició de l'arquitectura desornamentada pròpia de la Contra-reforma: façanes-retaule d'ordres disposats canònicament, remats de boles i piràmides, etc. És a partir del darrer terç de la centúria que irromp de manera sincrònica en tot el país una moda decorativa exuberant, pel què sembla procedent de la cort, què combina els marbres, la fusta, l'estuc, els colors, l'or, les formes vegetals carnosos i els esgrafiats. Les considerables llacunes documentals i la mancança d'estudis al respecte, impedeixen una sistematització del fenomen, i també l'establiment d'una cronologia fiable. Ara per ara, es

²³ PASCUAL BELTRÁN, Ventura, Op. Cit. Volum I, p. 46.

Nau de l'església, amb la volta construïda al segle XVII després de la caiguda del campanar

consideren les obres més antigues: algunes sales de la cartoixa de l'*Ara Christi*, la desapareguda capella de Sant Pasqual Bailó en Vila-real i el retaule de l'ermita de la Mare de Déu del Lledó de Castelló, de 1674, 1676 i 1678, respectivament.

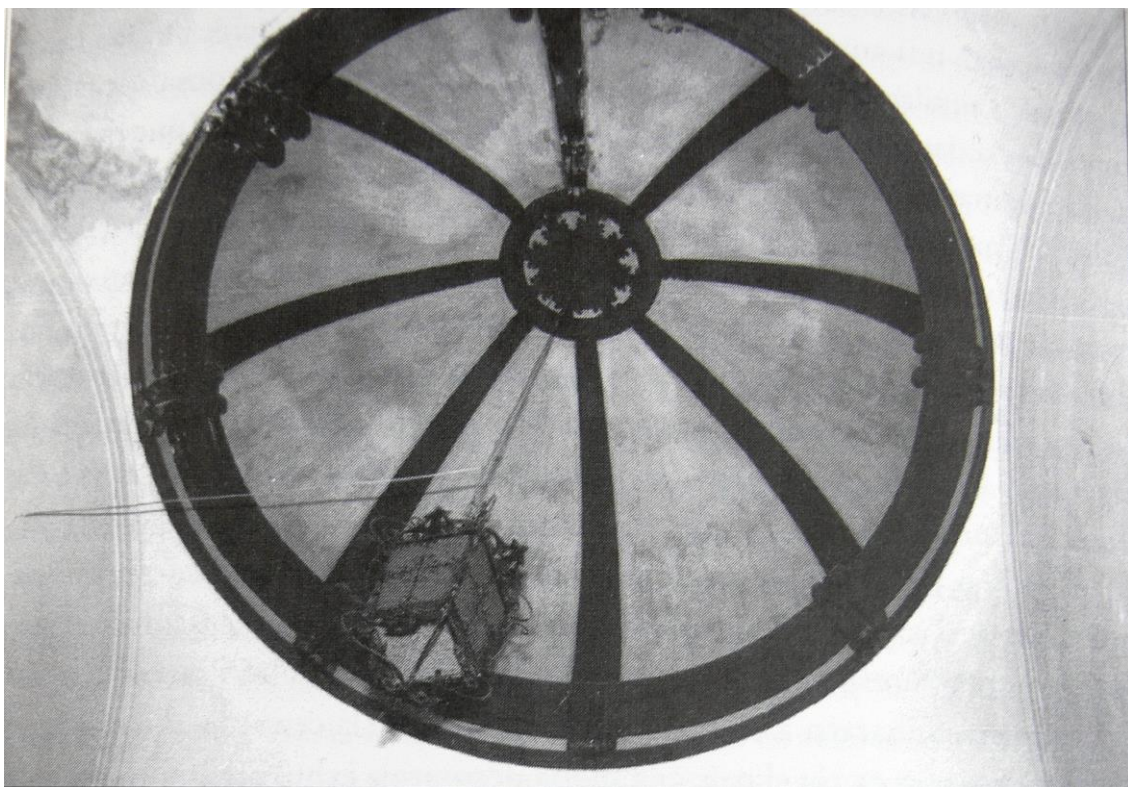
Del coneixement actual què els tractadistes tenen sobre la difusió d'aquest estil, hom dedueix que, les fulles carnosos de les impostes de les cúpules i els *putti* de la cornisa de la nau de l'església dels dominicans, serien uns quinze anys anteriors a les primeres manifestacions del barroc en València, perquè el revestiment d'aquella es duagué a efecte entre 1657 i 1666. Quelcom posterior seria la lluneta amb esgrafiats, per tal com la matussera connexió amb la volta què hem comentat, fa molt inversemblant una construcció coetània.

Així, l'interior del temple de Sant Domènec de Xàtiva, constituïria la mostra més primerenca de la difusió del barroc decoratiu en València, -que no d'arquitectura barroca, què com a concepció espacial és un fenomen cultural posterior-. Però dita moda és una manifestació multinuclear i sobtada, amb mecanismes de difusió poc coneguts, el focus d'irradiació de la qual no va ser la capital del regne, sinó la cort. Amb tot, no podem afirmar que els elements ornamentals distintius d'aquella moda fossen desconeguts en Xàtiva cap a 1660, ni que s'emprassen per primera vegada en la decoració de l'església de Sant Domènec.

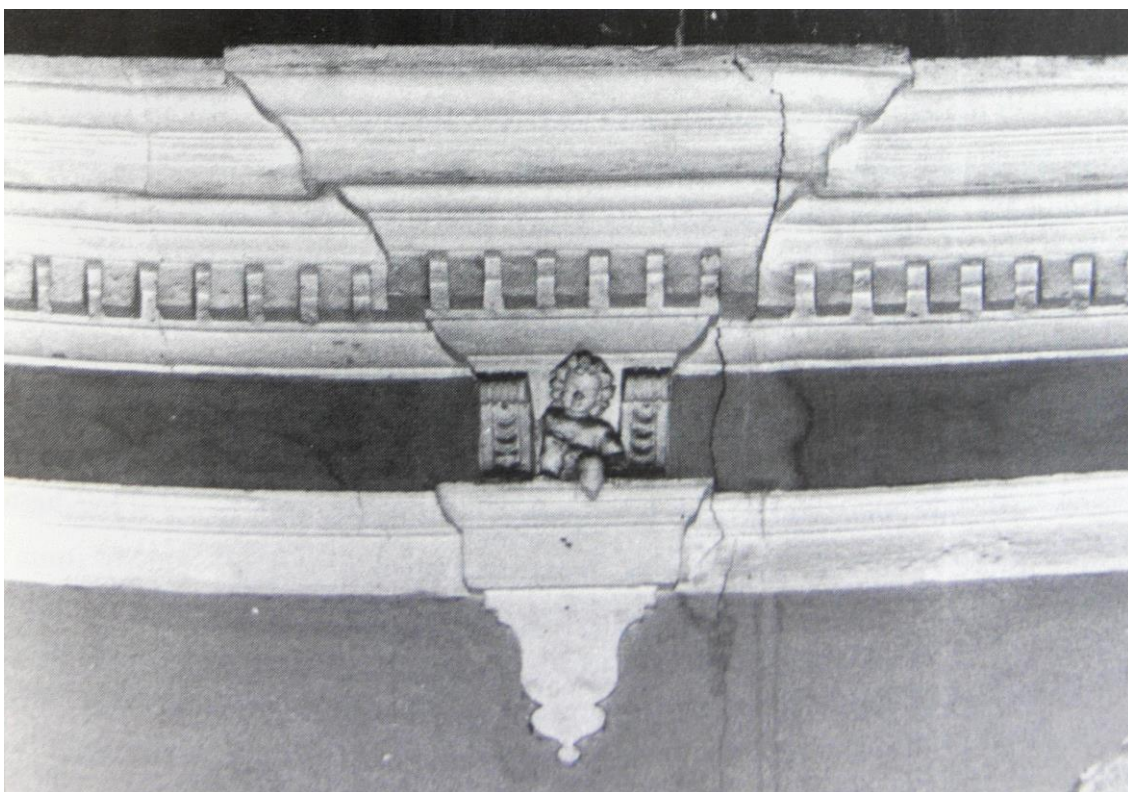
En 1645, l'escultor xativenc Antoni Mas va tallar la imatge de Sant Feliu de Lió i modernitzar la imatge gòtica de Sant Feliu de Girona, estofant i adornant les vestidures d'ambdós sants amb un repertori ornamental plenament barroc. Deu anys després, el capítol eclesiàstic encomanà al mateix escultor, i als artistes de València Josep Juncoso, pintor, i Joan Aparici, daurador, la restauració de la imatge de la Mare de Déu de la Seu, per a que "li creyxqués lo ropaje del manto, per ser aquell molt indecent per lo espremut y de mala proporció y prespectiva, conforme la altària de la devotysima imatge".²⁴ Una i altra restauració, com palesa el document amb tota claredat, venien motivades pel desdeny què sentien envers el gòtic front al nou estil, més modern i realista, especialment ric en ors i ornaments formants per *puttis* i roleus de gruixudes tiges vegetals. Per tant, la difusió del barroc ornamental i la seua acceptació pels sectors cultes de la societat valenciana i xativenca, era una realitat a mitjan centúria.

Pel contrari, els autors del revestiment de l'església de Sant Domènec, no sols decoraren sens gràcia ni art, sinó que caigueren en vacil·lacions conceptuals en no gosar o saber construir una volta de canó sota una coberta d'arcs ogivals, com sí feren en època més tardana en les esglésies de Sant Francesc, de Sant Pere i de Santa Clara, totes elles d'arcs perpanys, i, per tant, amb idèntics problemes tècnics.

²⁴ VIÑES MASIP, Gonzalo, *La patrona de Játiva*. Xàtiva, 1923.

Cúpula barroca d'una capella de la part nord de l'església

Imposta barroca de la nau de l'església

AMPLIACIONS I REFORMES POSTERIORS

Ben poc sabem de les intervencions realitzades en l'església després de l'originada per la caiguda del campanar. En qualsevol cas, tingueren un impacte menor sobre la fàbrica, tot i que, en Xàtiva, és sempre obligada una referència al què pogué ocórrer durant la Guerra de Successió. La crema de la ciutat no sembla haver afectat greument l'estructura arquitectònica del convent de Sant Domènec, o almenys això cal deduir de les poques notícies arribades. Una d'aquestes notícies la coneguem gràcies al manuscrit de Catañeda *Fundación del Convento de Carmelitas de Játiva y vicisitudes que padeció en la Guerra de Sucesión*,²⁵ on diu l'autor que, en 14 d'abril de 1714, Felip V autoritzà el retorn a Xàtiva dels frares dominicans, perquè el seu convent es mantenia habitable després de l'incendi. Altre cronista, Isidre Planes, especifica que, el mes de juliol d'eixe any, va quedar reservat el Santíssim i restablert el culte.²⁶ Naturalment, caldria disposar d'una informació més completa, per saber si la condició d'habitabilitat era objectiva, o fruit de la comparança amb el grau de destrucció d'altres convents i edificis públics i particulars.

Igual atenció cal posar en els informes redactats amb motiu dels terratrèmols de 1748, què, de vegades, ajuden a interpretar certes modificacions efectuades en la fàbrica d'alguns edificis. Poc va patir el convent dominicà, puix sols van haver de reparar els clavills dels murs de la sala capitular i el del capcer de l'església.²⁷

Posteriorment, el convent experimentà importants reformes i afegits en quasi totes les seues dependències, la majoria, com és freqüent al segle XVIII, amb la finalitat d'augmentar l'espai útil, i, en general, dites modificacions no destruïren l'estructura bàsica. Un projecte ben interessant, no sabem si realitzat, fou el d'alçar cases sobre la paret de l'hort conventual què donava a la *Subida de la Cuesta*.²⁸ Altres projectes sí es dugueren a efecte, com ara: la construcció, en 1774 mitjançant una substanciosa almoïna, d'un panteó per als religiosos i per als benefactors del convent;²⁹ l'estucat i daurat de l'altar de Sant Vicent i l'encomanda d'un nou altar major, segons un disseny presentat què aprofitava els llenços i algunes fustes de l'anterior retaule.³⁰

²⁵ Va ser publicat per Ventura Pascual en "Curiosidades setabenses", dins *El obrero setabense*, 1924.

²⁶ PLANES, Isidre, *Sucesos fatales de esta ciudad y Reyno de Valencia, o puntual Diario de lo sucedido en los años de el Señor de 1712, 1713, 1714 y 1715*. Biblioteca de la Universidad de Valencia, Ms. 457, Vol. 4, f. 332 v.

²⁷ AMX. *Visura de los daños causados por los terremotos en Casa de la Ciudad, Hospital, Lonja, Almodín, Templo de Santa Tecla y Torres de San Francisco de la Ciudad de Játiva*. Expte. 2558. Publicat per Sarthou. *Datos...* Volum II. Xàtiva, 1935.

²⁸ AMX. *Libro de Actas Capitulares*. Acta del 26 de març de 1776, f. 30 v.

²⁹ Arxiu del Regne de València. *Libro Racional de la celebración de las misas cantadas y rezadas votivas y perpetuas del Crº de Predicadores, 1761-1825*. Secció Clero. Llibre, 2.346

³⁰ L'acord es va prendre l'1 de juny de 1785 en el consell presidit pel prior Fr. Domingo Belloch. ARV. Secció Clero. Lligall 385, caixa 2.

Fruit de la mateixa sanejada economia va ser la construcció, a mitja altura en el refectori, d'un forjat què creava una planta convenientment compartimentada en cel·les a una i altra banda d'un corredor central. Per tal que les cel·les fossen majors i amb el sostre més alt, elevaren part dels murs laterals i la teulada, i, per poder pujar a la nova planta, substituïren l'escala gòtica. Ignorem la utilitat què donaren a la planta baixa de l'antic refectori, però el ben cert és que en la mateixa reforma construïren altre refectori en l'hort. A ell s'accedia per un desllunat, convertit en *de profundis*, en el què hi havia un aljub amb un imponent brocal de marbre de Buixcarró. També fou dividit horitzontalment en dos l'espai de la sala capitular, però, com no podien construir un accés a la planta alta sense perjudicar les dependències què els eren d'utilitat, alçaren sobre el claustre antic altre claustre de maó, unificant els faldons de les cobertes amb les dels cossos d'edificació en els què recolzaven.

Pou del "De profundis", situat entre el refectori vell i el nou. Destruït. Foto de 1962

Una modificació ben traumàtica es va centrar en l'ala oest del convent, la qual fou enderrocada a finals del Set-cents per construir altra porteria amb portada de mig punt, probablement obra de fra Vicente Cuenca. En l'autobiografia d'aquest arquitecte inclosa en l'obra d'Orellana *Biografia pictórica valentina*,³¹ s'afirma que va traçar i dirigir les

³¹ ORELLANA, M. A. de, *Biografia pictórica valentina*. València, 1967. Aquesta mateixa notícia apareix en el Llibre d'actes capitulars de l'any 1800. El pedrapiquer Agustín Campos va acreditar davant la

obres d'una nova "*Capilla muy donosa a la Virgen del Rosario, Jesús Nazareno y Tercera Orden, con portada de cantería a la calle*". Ocupava aquesta capella l'edificació que hi ha adossada a ponent de l'església i en la via pública. Però, en realitat, segons dos testimonis coneguts, Cuenca no va fer sinó reformar una capella que ja es nomena el 1517 amb motiu de la processó de rogatives pel viatge de Carles I a Espanya,³² i que degué sofrir una intervenció al segle XVII, com sembla indicar la data incisa, apareguda durant les darreres obres en un cantó de carreus de la casa. La capella alçada per Cuenca estava conclosa en maig de 1800 i fou transformada en residència burgesa a finals del segle passat per la família Pla, que traslladà l'escut de la casa Santandreu del carrer de Sant Vicent a la façana del seu nou domicili.

En 1801 el temple experimentà altra reforma d'escassa entitat, els plànols de la qual es presentaren a la consideració de l'Ajuntament, i que consistí en la modificació de l'escala d'accés a l'església, quasi segur, a conseqüència de la recent construcció de la nova capella de l'ordre tercer.³³

A partir d'eixe moment i, fins arribar a l'exclaustració definitiva, els documents, molt nombrosos, sols parlen dels desperfectes produïts per les successives guerres i de les reparacions posteriors.

El convent fou ocupat pels francesos el 7 de gener de 1812 i destinat a allotjar tropa i presoners, per a la qual cosa enderrocaren la majoria dels barandats, retiraren el mobiliari del refectori i posaren reixes en les finestres.³⁴ L'església s'emprà de magatzem de gra i sofrí el saqueig de calzes, creus, reliquiaries, encensers, un viril, l'anda i, sembla que, la custòdia del Sagrament, les llànties i candelers d'argent, els bancs, confessionalis i davant-altars. També desaparegué l'arxiu i la biblioteca. Alguns d'aquests objectes es varen recuperar després en València, Tortosa i Oriola.³⁵ Retirats els invasors a finals de juny de l'any següent, el govern es reservà part del convent per a hospital i magatzem fins el 5 de març de 1814. La reparació dels danys de l'edifici estigué a càrrec de les arques municipals i de la beneficència dels veïns.³⁶

corporació mitjançant escriptura pública que Francisco Cuenca i el seu fill Fr. Vicente Cuenca havien traçat la planta i dirigit les obres de la capella del Roser. AMX. *Libro de Actas Capitulares de 1800*. Capítol del 31 de maig.

³² AMX. *Taula de Consells 1500-1548*. Publicat per SARTHOU CARRERES, Carlos, en *Datos para la Historia de Játiva*. Vol. I. Xàtiva, 1933.

³³ AMX. *Libro de Actas Capitulares de 1801*. Capítol del 12 de juny. ff. 63 v-64.

³⁴ AMX. *Cuenta de los gastos ocurridos en la habilitación de los conventos para cuarteles y demás agregados en el año 1812*. Expt. 2252

³⁵ RAIS, Mariano y NAVARRO, Luis. *Historia de la provincia de Aragón, Orden de Predicadores, desde el año 1808 hasta el de 1818*. Saragossa, 1819.

³⁶ Tanmateix, és possible que el propi Ajuntament fes alguna destrossa mentre el convent estigué sota el seu control: en 14 de juny de 1817, al requeriment del Tribunal del Repeso per a que els dominicans tancassen la part del fons de la pujada al convent, els frares contestaren que la tàpia estava així per disposició municipal, perquè temps enrere l'Ajuntament pretengué extreure terra d'allí per anivellar

La porteria del convent en 1962. A la part superior dreta, l'edificació del refectori medieval

El claustre de ponent, a l'esquerra, i el del nord, tapiat, a la dreta. 1962

l'albereda i obrir una plaça en l'espai resultant. AMX. *Expedientes y documentos varios sobre clero y conventos 1800-1825, y ermitas, 1745-1837. s/s.*

LA SIGNIFICACIÓ CULTURAL DEL MONESTIR DE PREDICADORS

No cal dubte que els dominicans fruíren d'un notable ascendent social en la ciutat. Però entenem més reeixit el paper què jugaren com a centre d'ensenyament: el 1291, s'establiren al convent xativenc els estudis d'àrab i d'hebreu destinats als frares què havien de dedicar-se a la conversió d'infidels, constituint un *Studium linguarum* la demarcació territorial del qual, per haver-se eclipsat les escoles de Múrcia i Tunis, abastava tot el sud-est de la península i l'àrea d'influència de la Corona d'Aragó en el nord d'Àfrica.³⁷ La importància de l'escola de llengües orientals de Xàtiva en el context de l'occident europeu durant l'edat mitjana, ha estat assenyalada per l'investigador nord-americà Robert I. Burns, en un dels seus excel·lents treballs.

A banda de les esmentades disciplines, des de 1299 s'impartiren els estudis de Gramàtica i Lògica i, poc després, els de Teologia i Arts. En 1629 el Capítol General de Roma elevà el convent de Xàtiva al màxim rang acadèmic, en erigir-lo en Estudi General, institució què és esmentada en altre capítol celebrat en la mateixa ciutat de Roma el 1656, amb el mot sinònim i més conegut d'universitat. És ben poc el què sabem d'aquesta universitat xativina, què, segurament, sols estaria facultada per lliurar graus de doctor als frares, i no pas a col·legials laics.

En altre ordre de coses, del convent dominicà de Xàtiva eixiren personatges tan controvertits i interessants com: Fr. Lluís Castelloli, fundador del convent de la Consolació en dita ciutat per a dominiques de clausura, i predicador implacable durant el confús període d'agitació social de les Germanies; l'historiador i teòleg Tomàs de Maluenda, conseller de l'arquebisbe Isidoro de Aliaga; el missioner Fr. Jacinto Castañeda Pujassons, degollat en Tonkín el 1773 i canonitzat per Joan Pau II. Per últim, Jaime Villanueva Estengo, autor de l'obra *Viage literario a la iglesia de España*, i redactor del diari de sessions de les Corts de Cadis.

³⁷ Veure nota 5. Diago, *Op. cit.*, Llibre I, cap. IX, recull la notícia que el capítol celebrat en Lleida el 1312 va destinar cinc frares per a estudiar àrab en el convent de Xàtiva, amb la finalitat d'enviar-los a Àfrica.

Imatge de Sant Vicent Ferrer, procedent del convent de Sant Domènec, i ara en la Seu

L'EXCLAUSTRACIÓ DE 1835

LES CONSEQÜÈNCIES DE LA DESAMORTITZACIÓ DE MENDIZÁBAL

Arran del decret desamortitzador de Mendizábal, l'Estat s'emparà del convent dels dominicans i dels seus bens, a l'igual com va fer amb la resta de convents de les comunitats religioses masculines de la ciutat. La documentació relativa a aquest període es conserva en l'Arxiu del Regne de València i en el Municipal de Xàtiva, i, a través d'ella, podem seguir part de les vicissituds ocorregudes.

Com en moltes altres ocasions què encara avui continuen repetint-se, una instància superior va creure mol indicat el conjunt d'edificis per a instal·lar-hi serveis de la seua competència, sempre que fos l'Ajuntament el que assumís les despeses d'adequació, puix la millora redundaria en benefici del comerç de la ciutat. En el cas del monestir de predicadors fou el governador militar de Xàtiva el què en gener de 1836 considerà que les seues dependències serien molt indicades per a albergar dos-cents cavalls i els soldats corresponents.³⁸ No consta en els documents la resposta municipal, què degué ser cortés però desestimària, puix dos mesos més tard, a l'espera d'instruccions del govern, el convent fou llogat com a magatzem.³⁹

Ben aviat arribaren les disposicions governamentals requerint a l'Ajuntament perquè explicités i raonés la utilitat que pensava donar a cada convent de la ciutat, i, d'acord amb aquelles, en juliol de 1838, la corporació sol·licità el convent de Sant Domènec per a destinar-lo a presó.⁴⁰ No obstant això, mentre es confirmava o no, tornà a llogar-lo per a l'any següent de 1839. En abril, el *jefe superior político* assabentà a l'Ajuntament que la reina donava el seu vistiplau a la sol·licitud de la corporació, a condició que el municipi fes les obres necessàries per a habilitar-lo en un termini fixat.⁴¹

Les reformes no pogueren iniciar-se a causa de les disputes suscitées per competències entre les diferents administracions, fins al punt que, quatre mesos després, quan semblaven clars tant la destinació com la voluntat municipal i hom comptava amb l'aquiescència de la corona, el governador militar obtingué una autorització del *subdelegado de amortización* perquè el *Regimiento I de Caballería del Rey*, ocupés l'ex-convent mentre es decidia a què es destinava l'edifici.⁴²

³⁸ AMX. *Libro de Actas Capitulares de 1836*. ff. 5V-6

³⁹ El 1836 va ser llogat per 300 reals al comerciant d'origen francès, Agustín Olanier. Els anys 1838, 1839, 1840 i 1841, s'adjudicà a altre comerciant, Federico Mata, natural de Sarrión. AMX. Llibres d'actes capitulars de dits anys

⁴⁰ AMX. *Libro de Actas Capitulares de 1838*. Capítol del 14 de juliol

⁴¹ AMX. *Libro de Actas Capitulares de 1839*. Capítol del 26 d'abril

⁴² Id. Capítol del 2 d'agost

Imatge del Crist de la Columna, obra d'Esteve Bonet, procedent del convent de Sant Domènec i ara en la Seu. Foto Sarthou

Concloua la guerra carlina i per tant la justificació de la necessitat de casernes, l'Ajuntament, que sols devia tenir accés al claustre o a alguna dependència aïllada, reclamà al *jefe superior político* el lliurament de les claus per tal de poder habilitar el convent com a presó, puix el *comisionado de amortización*, potser per indicació del subdelegat de València i aquest per la pressió del governador militar, no acomplia aquest requisit imprescindible.⁴³

En el tira i arronsa per veure quina autoritat es quedava amb el control de l'edifici, la militar aconseguí impedir a l'Ajuntament que prengués possessió del convent. En maig de 1842, és a dir, dos anys després, la comissió provincial comunicà a la *Intendencia* que l'Ajuntament de Xàtiva no havia realitzat les reformes malgrat haver transcorregut el termini concedit,⁴⁴ la qual cosa indica que en Madrid desconeixien aquestes baralles domèstiques. No altre motiu cal adduir al fet que, mentre l'Administració Central mantingué el termini legal, la Provincial entrebancà el compliment d'aquest.

Per fi, l'Ajuntament en prengué possessió, fent efectiu el seu dret, en agost de 1842, quan ja era massa tard. El 30 d'octubre, Pedro Juan Carbonell, *comisionado de arbitrios de amortización*, es dirigí a l'*intendente general de la provincia*, assabentant-lo que feia dos mesos que l'Ajuntament havia pres possessió del convent i, ni havia fet obres ni s'endevinava intenció de fer-les. Com a conseqüència de les esmentades intrigues pobletanes, el 24 de març de 1843, el convent de Sant Domènec s'incorporà a la hisenda pública, per no haver-se aplicat a l'objecte per al què fou cedit gratuïtament per l'Estat.⁴⁵

Encara intentà la corporació d'aconseguir la propietat i l'ús de l'església tancada al culte des del 1835 per transformar-la en teatre, -és vella, doncs, l'aspiració municipal de tenir un teatre-, petició a la què el govern va respondre mitjançant una resolució que aclaria que la R.O. de 12 d'abril de 1841 referent a l'autorització per convertir l'ex-convent de Sant Domènec en presó, no incloïa l'església.⁴⁶

A desgrat de no haver trobat antecedents de la venda, el convent i l'església eixiren a subhasta, puix aqueix és el procediment habitual per a l'alienació de béns públics i l'única manera de que passassen a mans de la família Pla. Un dels descendents, Haroldo Fernández, inicià l'enderrocament del conjunt conventual per construir habitatges.

Dels béns artístics mobles del convent sols hem trobat notícies indirectes i incompletes a través de les advocacions dels altars de l'església, reflectides en els llibres

⁴³ AMX. *Libro de Actas Capitulares de 1840*. Capítol del 28 de febrer.

⁴⁴ Arxiu del Regne de València. *Propiedades antiguas*. Lligall 190. Documents del 17 de maig i 30 d'octubre.

⁴⁵ ARV. *Propiedades antiguas*. Lligall 190. Document del 24 de març de 1843.

⁴⁶ La petició de cessió de l'església es troba al mateix lligall 190, mentre que el trasllat del *Comisionado de Amortización* de la resolució denegatòria del govern està recollida al *Libro de Actas Capitulares de 1842*, capítol del 20 de juliol.

Imatge del Natzaré, procedent del convent de Sant Domènec, desapareguda en 1936

de col·lectes de misses que es conserven en l'Arxiu del Regne de València. En la majoria dels cassos, desconexem si dites advocacions estaven representades per imatges de bult col·locades en retaules arquitectònics o per llenços o taules que formaven part de retaules pictòrics. Tampoc no sabem l'època en què pogueren estar fetes unes i altres, i, per tant, l'estil.

En el llibre de misses perpètues corresponent a 1761,⁴⁷ les advocacions que figuren són:

- Capella del Roser, què ja existia el 1517⁴⁸
- Capella del Sant Crist
- Capella de la Concepció
- Capella de la Comunió
- Altar major, dedicat a sant Domènec, què fou renovat el 1785, almenys la seua arquitectura.⁴⁹
- Altar de la Soledat, la imatge del qual era barroca de les de vestir.
- Altar de sant Pius V, abans, dels Desposoris
- Altar de Santo Tomàs
- Capella de la Vera Creu, de la confraria homònima
- Altar de sant Lluís Beltran
- El Jesús
- Sant Blai, imatge anterior a 1678⁵⁰
- Altar de les Ànimes
- Capella dels Sants Metges
- Altar de la Família Sacra
- Altar del Natzarè, la imatge del qual era també barroca i igualment de les de vestir.
- Altar de sant Vicent Ferrer, què devia tenir, bé la imatge barroca actualment en la Seu, bé el retaule del Mestre del Grifó conservat al Museu Sant Pius V de València.
- Altar de la Columna
- Altar de sant Jacint, del què tractarem més avall
- Capella de sant Gaietà

⁴⁷ ARV. Secció Clero, n° 2346. *Libro Racional de la celebración de las misas cantadas y rezadas, votivas y perpetuas del Ctº de Predicadores, 1761-1825.*

⁴⁸ Veure nota 31.

⁴⁹ Veure nota 29

⁵⁰ En 3 de febrer de 1678, els jurats de Xàtiva proposaren al capítol eclesiàstic que la processó claustral què es celebrava anualment a sant Blai fes estació en la capella dedicada a dit sant en l'església dels dominicans. Arxiu de la Col·legiata de Xàtiva. *Llibre de Determinacions Capitulars 1672 usque 1692.* f. 110.

- Altar de sant Martí
- Santa Caterina de Siena
- Altar de la Mare de Déu de Montserrat
- Altar de sant Andreu Avel·lino

Segons un document de 1526, hi havia també una imatge de sant Antoni, arquebisbe de Florència, però el fet que no figure en la relació pot deure's a que no estigués en l'interior de l'església o al de no tenir capella pròpia.⁵¹

De l'únic retaule què tenim una descripció és el de sant Jacint, un dominicà polonès del segle XIII, gràcies a un inventari realitzat quan, en 1754, el seu patró, José Sanchis Exea, el retirà de la capella amb el propòsit de renovar-lo, cosa què no havia dut a efecte encara en 1802.⁵² En l'encapçalament de dit inventari especifica que es tracta de "*pinturas*", sens aclarir si sobre taula o sobre llenç, però en l'enumeració posterior esmenta també quatre "*imágenes*", vocable què sembla indicar que es tracta d'obres corpòries. Tanmateix, afegeix que són "*estrechas y largas*", qualificatius què es corresponen millor amb objectes de dues dimensions. Estava format per: dues escenes dobles representant miracles del sant, una Anunciació, Crist mort entre àngels, l'Aparició de Crist a Maria Magdalena, una imatge de sant Pere, altra de sant Sebastià, altra de Crist mort i una darrera de l'Assumpció.

Quasi la totalitat de les obres d'art què hi hagué en el convent ha desaparegut. Durant la primera Guerra Carlina, el baró Taylor, assessorat pel pintor Adrien Dauzats, havia adquirit per al rei de França, Lluís Felip d'Orleans els tres millors retaules gòtics del clausurat monestir per quatre mil reals de billó.⁵³ Però fou arran de l'esmentada puntualització governamental què deixava el temple en mans del *comisionado de amortización*, quan, amb la finalitat d'arrendar-lo, es vengueren els retaules a marxants, i

⁵¹ En dit any, els jurats de la ciutat acudiren a l'església de Sant Domènec per a traslladar sota pal·li la imatge de Sant Antoni, arquebisbe de Florència, canonitzat tres anys abans. Veieu *Taula de Consells 1500-1548*. f 350 v.

⁵² En 1754, els doctors José i Marcos Sanchis, en qualitat de patrons, retiraren de l'altar de Sant Jacint diverses pintures del retaule antic, fins que poguessen construir-ne altre modern sota la mateixa advocació. Atés que quasi trenta anys més tard encara no havien complit el seu propòsit, el prior va reclamar les quadres, però la família, en ús del seu dret dominical va contestar al prior que no havia pogut renovar l'altar de Sant Jacint per dificultats econòmiques. Que era el seu desig posar en ell una imatge de l'Assumpta, però que un frare l'havia col·locat sense la seua autorització, per la qual cosa pregava que fos retirada per tal d'evitar confusions. Encara en 1802, José Luís Llinàs Sanchis, net de l'anterior, en contestació d'altre escrit del prior, li manifestava que cessés en la seua pretensió de custodiar els quadres de Sant Jacint, perquè eren de l'altar, i dit altar, de la seua família. I pel que feia a l'altar nou, que el construïren quan poguessen. ARV. Secció Clero. Lligall 385, caixa 2. Veure, 20 de setembre de 1754, 13 de juny de 1785 i 25 d'agost de 1802.

⁵³ Veure DAUZATS, Adrien, *IIè Carnet de voyage*, p. 23 en la *Bibliothèque d'Art et d'Archeologie*. Universitat de París. Publicat per GUINARD Paul, "Un pintor romántico en Játiva: Adrien Dauzats" en *Libro de la Feria*. Xàtiva, 1958.

la fusta dels altars, orgue, bancs, etc., a fusters.⁵⁴ Les imatges del Crist de la Columna, tallada per José Esteve Bonet en 1792, i la del Natzarè, què eren propietat de confraries i per tant no alienables per l'Estat, passaren a la col·legiata. Per idèntica causa, la de la Mare de Déu de la Soledat va quedar sota la custòdia del seu clavari, el marquès de Montortal. La de Sant Vicent Ferrer, potser per la devoció de què sempre havia fruit entre els valencians, tampoc no es va vendre, i va anar a parar a mans de la família Climent, què més tard se l'en dugué a Sabadell. Fou retornada a la ciutat i dipositada en la Seu en 1971. Per últim, el retaule de sant Vicent Ferrer, pintat al segle XVI per l'anomenat Mestre del Grifó, acabà en el Museu Sant Pius V de València. De la resta, es desconeix el seu parador.⁵⁵

La biblioteca desaparegué, i de l'arxiu resten ben pocs documents en València, en Madrid, i, pel que sembla, en la biblioteca privada del descendent de la família que adquirí el convent, però en no autoritzar aquest la consulta, no és possible precisar aquest extrem ni l'entitat dels fons.

Posteriorment, l'església va ser comprada per dita família i llogada a una societat obrera que la féu servir com a teatre, segons testimoni que prenguem de Teodoro Llorente.⁵⁶ A principis d'aquest segle es construí al seu interior un teatre a la italiana, i tot i que la fàbrica original quedà en gran part oculta, les obres realitzades no destruïren elements essencials, a excepció dels perduts en l'excavació parcial del paviment per aconseguir el declivi del pati de butaques.

Molt pitjor fou l'excavació del presbiteri dut a efecte a finals dels anys seixanta per instal·lar la caldera de la calefacció, reforma en la què es perderen les empremtes dels enterraments existents, entre els quals hi havia alguns tan il·lustres com l'esmentat Alfons Roger de Llúria, net de Jaume I. Totes les fosses i criptes varen ser buidades i les despulles llançades a un abocador.

La història de l'enderrocament que s'inicià el 1966, tingué la seua apoteosi el 1972 i el silenciós final el 1976, malgrat estar incoat l'expedient de declaració de monument. Aquesta sòrdida pàgina, junt al procés d'adquisició per l'Ajuntament de les runes i de l'església en 1983 i 1985 respectivament, són els aspectes que tractarem tot seguit.

⁵⁴ El 17 de juliol de 1842 i a petició del comissionat Sr. Carbonell, el mestre d'obres J. Bellver i el fuster A. Cardona taxaren en 680 reals el valor de l'església. ARV. *Propiedades antiguas*. Lligall 190.

⁵⁵ Tot i que no tenim cap document que ho confirme, creiem que el retaule de Sant Vicent del Museu de València deu procedir del convent de Sant Domènec, i no, com figura en dit museu, del de Sant Onofre, què era de franciscans. I això no sols per l'advocació del retaule, sinó també perquè és anterior a la fundació de dit convent de Sant Onofre.

⁵⁶ LLORENTE Teodoro, *Valencia, sus monumentos y artes, su naturaleza e historia*. València, 1889.

L'església de Sant Domènec, a principis del segle XX, quan era el "Teatro Círculo Obrero"

L'església de Sant Domènec convertida en teatre a la italiana. Foto de 1980

LA DEVASTACIÓ DEL CONVENT, 1966-1972

LA PRIMERA FASE DE L'ENDERROCAMENT. LA INCOACIÓ D'EXPEDIENT DE DECLARACIÓ DE MONUMENT, I SEGONA FASE DESTRUCTIVA

Dins la mentalitat característica de la burgesia xativenca del segle XIX, els compradors consideraren l'adquisició del convent com una inversió en béns seents de renda baixa però periòdica i segura. Conseqüentment, llogaren les cel·les del refectori per habitatges: "*Lo habitan familias pobres que contribuyen al comprador con un tanto convencional*", diu Madoz.⁵⁷ També instal·laren en la resta de dependències una fàbrica de llumins, què durà ben poc,⁵⁸ i, més tard, arrendaren aquestes a l'Estat per a caserna de la Guàrdia Civil. Però l'ús què perdurà fins més ençà de la meitat del segle XX fou el d'habitatge.

Amb el pas dels anys, el local fou dotat dels additaments necessaris per compaginar l'ús com a teatre amb el de sala de cinema, activitat que ben aviat substituï a l'anterior com a principal. El 1963, el propietari de tot el conjunt conventual va vendre als germans Vidal Sanz el local explotat com a cinema-teatre, és a dir, l'antiga església dels dominicans.

A finals de la dècada dels cinquanta, com s'ha dit, encara vivien famílies en les habitacions de la primera planta del refectori, però la millora de la situació econòmica deixà buides de llogaters a poc a poc les dependències, fins quedar completament deshabitat. Aquest fet, junt al creixement de la indústria de la construcció durant els anys seixanta, i també a la desprotecció legal en què restava el convent per no tenir qualificació específica en el Pla General d'Ordenació Urbana aprovat provisionalment el 1964, generaren unes perspectives de lucre sobre els terrenys què, ben prompte, sortiren efecte.

En gener de 1966, el propietari del convent Sr. Fernández Montenegro, sense llicència municipal, -almenys no consten en l'expedient ni la sol·licitud ni la concessió-, inicià l'enderrocament del refectori amb el propòsit, sembla, d'edificar uns blocs d'habitatges acollits a la Llei de Renda Limitada. Com es recordarà, en la banda nord del refectori recolzava un ala del claustre gòtic, sobre la què s'havia construït altra galeria claustral en el segle XVIII. Per això, la concessió de llicència d'enderrocament de la nau del refectori, si és que la hi hagué, suposava l'acceptació municipal de la desaparició de la

⁵⁷ Veure en l'AMX el *Libro de defunciones*, assentament 144 i 168 del 21 d'abril de 1848 i 2 de maig de 1853, respectivament.

⁵⁸ La fàbrica instal·lada en 1852 per D. Bartolomé Pla en el convent de Sant Domènec va sofrir un incendi de poca consideració. CARBONELL FERRÁNDIZ, José, *Anales o memorias de Játiva desde 1833 a 1861*. Biblioteca Municipal de València. Ms. inèdit enquadrnat junt al llibre L/4106/(b)/y. p. 138.

Vista general del convent cap a 1970, amb tota la nau del refectori desteulada

Arcs diafragmàtics del refectori apareguts durant la 1ª fase de l'enderrocament de 1966. Observe's el forjat afegit al segle XVIII, que divideix l'altura en dues plantes, i els pilars per alçar la teulada. Foto de 1972

macla de construccions, inclosa l'esmentada ala Llúria-Cardona del claustre, perfectament visible i sòlida.

Les obres començaren pel desmunt de cobertes i enderrocament del claustre modern superior. Fou aleshores que quedaren a la vista els potents arcs diafragmàtics del refectori què van sorprendre a l'Ajuntament, però de l'existència dels quals estava informat almenys des de que el cronista Sarthou comencés pel 1922 la seua copiosa bibliografia relativa a l'art i la història de la ciutat, gran part d'ella publicada pel propi municipi. I com si l'estructura gòtica del refectori fos més valuosa que aquella, la desaparició de la qual havia considerat acceptable, el 3 de febrer següent l'Ajuntament paralizzà les obres, i l'alcalde Eugenio Blasco comunicà a la Diputació de València els *hallazgos* arquitectònics. A partir d'aqueix moment, comença una voluminosa tramitació administrativa què no aprofità per a res, i de la qual creiem convenient extractar la més rellevant, per poder entendre el procés què conduí, molts anys després, a l'adquisició de l'església i de les runes del convent, i a la intervenció de la Generalitat Valenciana en la recuperació del monument.

En abril, l'arquitecte conservador de monuments de la 4ª zona va remetre un ofici a l'Ajuntament anunciant el compromís del Ministeri d'Educació Nacional d'incloure en el pressupost de 1967 la quantitat necessària per a consolidar el convent, sempre que la corporació es comprometés a adquirir-lo. Tan interessant proposta trobà per contestació el més absolut silenci administratiu.

La intervenció de l'Administració en aquest assumpte havia estat motivada exclusivament per l'aparició de l'estructura gòtica del refectori, però la documentació sol·licitada pel ministeri per a l'obertura de l'expedient comprenia totes les edificacions conventuals. En conseqüència, calia esperar un acte administratiu encaminat a la protecció de la totalitat del convent, o almenys, del refectori, la protecció del qual es pretenia, però no fou així. La resolució ministerial va recaure únicament sobre una de les dependències, l'església, que tot i ser important, no era la què originà la paralizzació de les obres. Cal interpretar l'omissió de la resta d'edificacions com un error incomprensible però no insòlit en l'Administració, o bé com una decisió calculada per evitar una restauració, el cost de la qual previsiblement podria recaure sobre el ministeri.

Malgrat el contrasentit, i potser perquè el document s'interpretà de manera extensiva, la comunicació de la incoació es féu, tant als titulars de l'església, com al de la resta del convent, i, a partir d'aleshores, l'Administració i els administrats actuaren de fet com si la protecció legal inclogués tots els edificis conventuals.

El refectori va quedar mig enderrocat, sens que les autoritats requerissen al propietari per tal que realitzés una intervenció encaminada a impedir el deteriorament. Dita inhibició no deuria haver-se produït, atés que la Llei Reguladora del Patrimoni

Històric Artístic de 1933 vigent en aquell moment, no sols contemplava mesures que evitassen la destrucció de monuments incoats, sinó que arbitrava les mesures per obligar a realitzar les obres necessàries de consolidació i conservació, i, fins i tot, en casos justificats, aconsellava la participació econòmica de la Junta Superior del Tresor Artístic, de les diputacions i dels ajuntaments.

Ruïnes del claustre Llària-Cardona, 1972

Podem afirmar que en cap moment l'Administració Central va exercir el dret i el deure que tenia de tutelar el patrimoni, exigint als propietaris l'execució de les obres que impedissen la degradació de la fàbrica del convent. El President de la Comissió Provincial

de Monuments de València no devia estar per l'aplicació d'una normativa tan beneficiosa per al patrimoni, ans al contrari, es compadí de l'irreparable perjudici econòmic què la incoació havia causat a la propietat privada, i així ho va expressar sense embuts en escrit dirigit a l'alcalde de Xàtiva el 25 d'abril de 1967. En ell exposava que, en compliment dels estatuts que regien la comissió, el signant s'havia interessat per l'expedient relatiu al convent de Sant Domènec, per tal de sol·licitar de la superioritat la declaració de monument. Tanmateix, el calamitos estat de conservació de l'edifici el va fer desistir, per no perjudicar més als propietaris. Aquestes són les seues paraules textuais:

*"Pero examinado su estado actual, considera de tal importancia y naturaleza las obras que su recuperación exigiría y el perjuicio de toda índole que significarían aquellas para sus actuales propietarios, que desistió de su empeño."*⁵⁹

Amb tot, el responsable de la conservació del patrimoni en la demarcació territorial, cregué complir amb l'esperit de la llei traslladant el problema a l'Ajuntament per a que, això si, vigilés les restes artístiques i no concedís cap llicència que perjudiqués en tot o en part l'existent. I, tot i que amb posterioritat hi hagué altres intents de salvaguarda, aquesta actitud fou la causa de la total destrucció del monument.

No cal dir que la corporació no manifestà una sensibilitat especial davant tan alta missió encomanada. Passat un any, i davant la paralització de l'expedient, el propietari reiterà la seua petició d'enderrocament, sol·licitud què donà lloc a una moció del regidor Sr. Ansuátegui, aprovada per la comissió municipal permanent, en la què instava a la Direcció General de Belles Arts a resoldre l'expedient:

*"Ya que esta dilación causa perjuicios al titular del inmueble histórico artístico, D. Haroldo Fernández Montenegro, que no recibe compensación de clase alguna, ni puede gozar y disponer de sus bienes [...] dándose el contrasentido de que no se rescata para el Patrimonio Artístico Nacional, ni se permite a su propietario disponer de su patrimonio".*⁶⁰

El nomenament de Florentino Pérez Embid com a Director General de Belles Arts en substitució de Gratiniano Nieto, donà un impuls esperançador, puix en maig de 1968 sol·licità de l'Ajuntament els plànols de l'edifici, i es comprometé a restaurar-lo a càrrec del ministeri. Tot va quedar en la intenció, perquè els plànols varen ser enviats junt a una memòria històrica redactada per l'arquitecte municipal Álvaro Gómez-Ferrer, però ni el ministeri va contestar mai, ni l'Ajuntament va insistir. El temps va fer la resta.

Sis anys després d'incoar-se l'expedient de declaració de monument, el refectori seguia desteulat, i els forjats afegits en el segle XVIII continuaven mig derrocats,

⁵⁹ Ofici dirigit a l'Alcalde de Xàtiva pel president de la Comissió Provincial de Monuments. AMX. Expt. 120/68

⁶⁰ Comissió Municipal Permanent de 9 d'abril de 1968. AMX. Expt. 120 /68

A l'esquerra, el claustre Llúria-Cardona, ja enderrocant. Foto presa des de les ruïnes de la Sala Capitular. 1972

Enderrocament de la Sala Capitular. 1972

degradant-se la fàbrica progressivament per causa de les pluges què, en la tardor de 1972, ocasionaren l'esfondrament parcial de l'ala més bella del claustre gòtic, la construïda per Maria de Cardona.

Si l'expedient iniciat per a protegir els valors monumentals del convent dominicà és un exemple insuperable de la lentitud de l'Administració de l'època, el de la seua declaració de ruïna i subsegüent permís d'enderrocament és un cas inaudit d'agilitat i eficàcia admirables. En 4 de desembre de dit any, el Sr. Fernández Montenegro presentà la sol·licitud de declaració de ruïna imminent. En 13 de dit mes, l'arquitecte municipal, Sr. Gómez-Ferrer, redactava un informe en el què exposava que calia considerar-se l'estat del convent de Sant Domènec com de ruïna imminent i total, situació què feia extensible a l'església. El mateix dia, la comissió municipal permanent acordà "*iniciar el trámite para la oficial declaración de ruina inminente del convento de Santo Domingo*",⁶¹ i donar trasllat de l'acord a tots els propietaris i confrontants, al governador civil, al comissari del Patrimoni Artístic Nacional i al president de la comissió provincial de monuments. A l'endemà eixiren cap a la seua destinació els oficis de comunicació signats per l'alcalde Sr. Llagària, precedits de telegrams què accelerassen els tràmits. La resposta de l'Administració Central fou tan urgent com el cas requeria: en 14 de desembre, és a dir, a l'endemà, el director general Sr. Pérez Embid va remetre el telegrama següent:

*"En contestación telegrama sobre ruina ex-convento Santo Domingo se autoriza derribo obra ruinosa dicho edificio, aconsejando servicios técnicos suspender utilización teatro. Salúdole."*⁶²

Convingué en aquell moment interpretar de la manera més ampla la petició i l'autorització, tan irregular des del punt de vista legal una com l'altra. I tot i que els esfondraments, esdevinguts, no hi ha que oblidar-ho, pel desistiment de la funció tutelar de l'Administració, sols afectaven a una part del claustre sud i a la fàbrica afegida al refectori que no a la seua estructura gòtica, el ministeri no entrà a considerar quines zones podien conservar-se, i l'Ajuntament féu extensiu el permís a totes les dependències conventuals. Es salvà del desastre l'església a petició dels seus propietaris, què eixien perjudicats si desapareixia el negoci que hi funcionava. El mateix dia que arribà el telegrama, l'arquitecte municipal redactà un informe favorable a la demolició, el qual hores més tard passà per la comissió permanent. En 21 de desembre, cada propietari havia rebut una certificació de l'acord què declarava "*en estado de ruina inminente la parte del edificio conocido por ex-convento de Santo Domingo, que a juicio del*

⁶¹ Comissió Municipal Permanent del 13 de desembre de 1972. AMX. Expt. 120/68.

⁶² AMX. Expt. 120/68.

Ruïnes del claustre i de la sala Capítular en gener de 1973

L'església, el claustre nord i les restes de la sala capitular en 1976

arquitecto municipal merezca tal consideración",⁶³ i requeria als propietaris per a el seu immediat enderrocament.

L'ordre fou duta a efecte de manera fulminant amb l'auxili de potents màquines, tan diligentment com es tramitaren la declaració de ruïna i la llicència de demolició, i això, malgrat estar en plenes festes de Nadal i Cap d'any.

Amb la finalitat de donar a l'assumpte un caire civilitzat s'indicà que havia de parar l'atenció en "*salvar cuantos elementos decorativos y arquitectónicos existían*",⁶⁴ per tal que fossen recollits per la direcció general i per l'Ajuntament, condició l'acompliment de la qual hauria exigit desmuntar acuradament cada peça singular abans d'enderrocar. Ni s'acomplí la indicació, ni cap administració va recollir res, tot i que els documents pretenguen fer creure el contrari, perquè, en ser desenrunat el solar anys després, la majoria de claus i capitells aparegueren *in situ*.⁶⁵ Pel contrari, la maquinària assolà murs, contraforts, pilastres, columnes, arcades, claus i capitells, restant tot colgat sota una muntanya d'enderrocs de més de cinc metres de grossària, com si s'hagués esfondrat per un terratrèmol. En 16 de gener de 1973 ja havia conclòs la destrucció, què afectà al refectori primitiu, la sala capitular, tres ales del claustre, la porteria el *de profundis* i el refectori del segle XVIII. No es buidà el solar, però sí fou espoliat en superfície, de carreus i claus de volta.

Si resumim en poques línies, veurem que l'expedient d'incoació de monument s'inicià el 3 de juny de 1966, sense que es resolgués en sis anys i mig. Per contra, la sol·licitud de declaració de ruïna què duu data de 12 de desembre de 1972, s'havia concedit nou dies després. Per a arribar-hi, havien calgut: tres informes tècnics, dues comissions municipals permanents, tres telegrams, tres oficis, onze certificacions, una resolució de la Direcció General de Belles Arts, dos recursos, un informe d'un arquitecte privat, un informe d'un aparellador i quatre notificacions del mateix.

És revelador comprovar que en tot eixe temps cap de les parts prenguéss iniciatives encaminades a la conservació del monument: ni l'Estat exercí la possibilitat de tramitar l'expropiació forçosa, ni l'Ajuntament o el propietari la instaren, malgrat que les tres parts podien fer-ho segons la Llei del 33. Tampoc no va ser pres en consideració ni pel ministeri ni per la corporació, el mecanisme d'urgència previst en dita legislació per salvaguardar el patrimoni en els casos de ruïna imminent d'edificis incoats, en els què no era d'aplicació el concepte urbanístic de ruïna legal. En el fons, sembla detectar-se el desig subjacent de desfer-se de tan enutjós assumpte. Però el sacrifici del monument va

⁶³ Comissió Municipal Permanent del 20 de desembre de 1972. AMX. Expt. 120/68

⁶⁴ Informe de l'arquitecte municipal del 20 de desembre de 1972. AMX. Expt. 120/68.

⁶⁵ Encara en 1994 certs particulars han retornat a l'Ajuntament alguns dels elements arquitectònics i ornamentals que en el seu dia recolliren del solar o dels abocadors. Entre d'altres un escut del segle XVII en pedra, actualment al Museu de l'Almodí.

Enderrocament de la porteria. Fotografia posterior a 1973

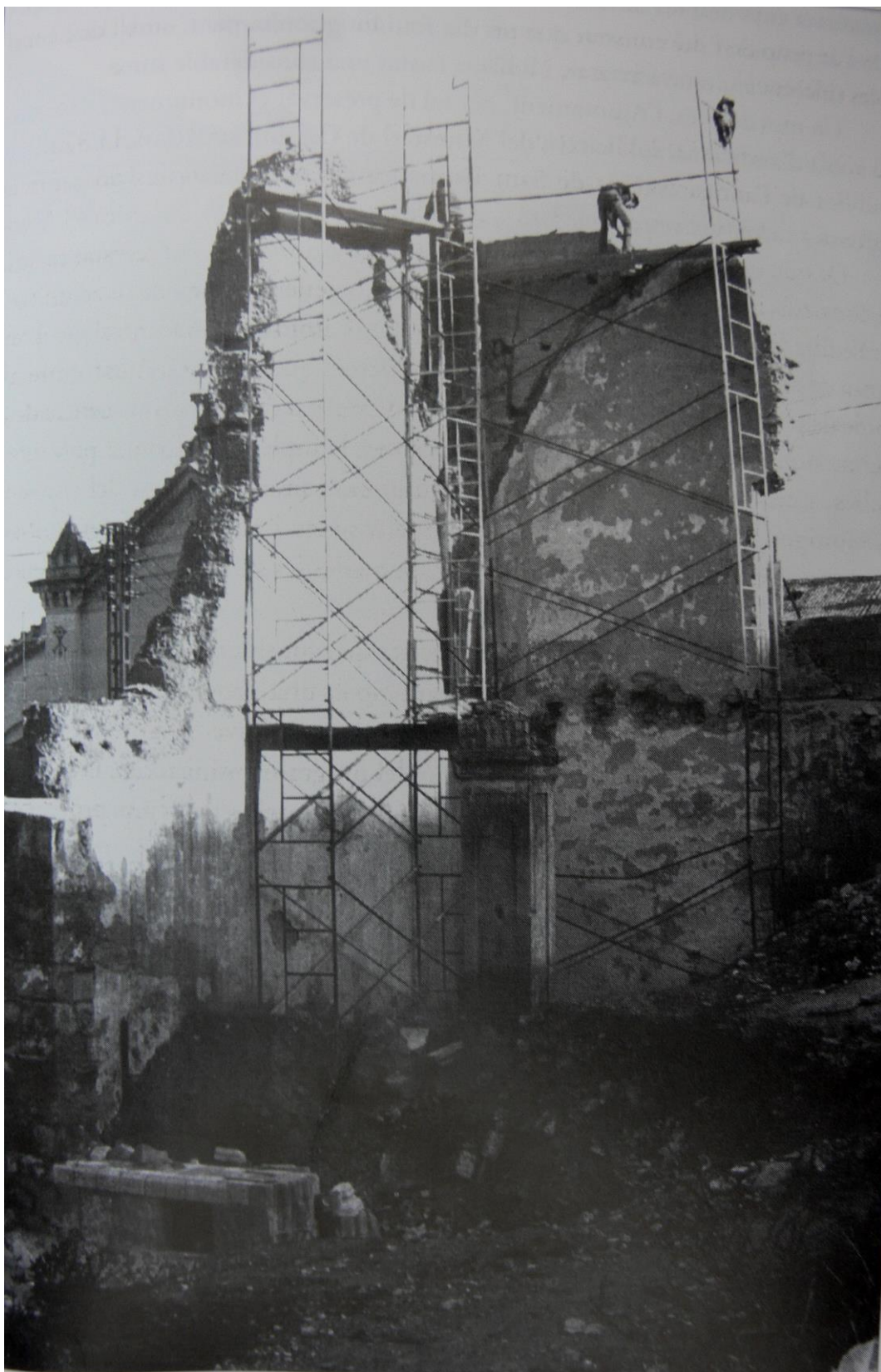
resultar tant més inútil, per quant la llicència d'obres per a la construcció d'habitatges - què era la finalitat perseguida- no podia concedir-se fins que el ministeri no resolgués, i això, encara trigà nou anys.

LA TERCERA I QUARTA FASES DE L'ENDERROCAMENT

Un cert temps després, es dugué a efecte la tercera fase de l'enderrocament què féu desaparèixer les restes de la porteria, actuació de la què no hem trobat antecedents administratius. En aquella ocasió es traslladà al museu l'escut de l'ordre què hi havia sobre la clau de l'arc de l'entrada. Fou l'única peça què es salvà.

Romangueren en peu l'església, en la què seguia funcionant un cinema, i la part del claustre a ella adossada, tant la gòtica, com la sobreposada en el segle XVIII. Tanmateix, el traumatisme ocasionat per l'enderrocament en la fàbrica existent, i el mal estat de les cobertes, degradaren encara més l'estructura, fins que, el 1976, provocaren la quarta fase d'extermini del convent, en la qual desaparegué la darrera part del claustre i es desmuntà parcialment el mur de la façana sud del temple. Tampoc d'aquesta operació quirúrgica no hem trobat documents.

Poc després, els propietaris de la indústria cinematogràfica, què ja tenien una opció de compra sobre el solar de les ruïnes conventuals, sol·licitaren dades urbanístiques relatives a la possibilitat de construir i obrir carrer, petició que, en no tenir resposta, o almenys no favorable, reiteraren a la setmana de la presa de possessió de la primera corporació democràtica.

Treballs de consolidació dels murs de la sala capitular. 1982

LA DECLARACIÓ DE MONUMENT NACIONAL. ADQUISICIÓ I DESENRUNAMENT

LA DECLARACIÓ DE MONUMENT NACIONAL

Els nous càrrecs sorgits de les eleccions generals de 1977 i de les municipals de 1979, i també els de l'administració provincial, trigaren quasi dos anys en caure en el compte de l'existència de tan calamitosos expedient, fins que, independentment, cada institució i organisme coincidiren de manera casual en l'interés per iniciar-lo, resoldre'l o concloure'l, segons el grau que d'informació que tenien sobre l'assumpte.⁶⁶

A partir del moment de l'ingrés en el registre d'entrada de l'Ajuntament de l'esmentada petició de dades urbanístiques, els esdeveniments es precipitaren: una entitat cultural creada feia poc, l'Associació d'Amics de la Costera, començà a denunciar davant la corporació municipal l'abandonament en què els propietaris mantenien l'edifici de l'església, i aquella els requerí reiteradament per a que reparassen els desperfectes de la coberta. Per la seua banda, en 20 de març de 1981, als quinze anys de la incoació del conjunt conventual i, quan ja estava arrasat, el Director General de Patrimoni del Ministeri de Cultura sol·licità a la corporació que manifestés la seua conformitat a la declaració del convent de Sant Domènec com a monument de caràcter local, tot i ignorant que aquell ja no existia, puix del darrer acte administratiu del qual dit departament tenia constància mai no podia desprendre's que estigués destruït. Gràcies a aquell escrit, les noves autoritats locals s'assabentaren de l'existència de l'expedient, atés que, en 1979, no podien sospitar que un convent gòtic destruït amb tots els papers en regla hagués fruit de protecció legal. Un mes després, a les envistes de les denúncies cursades, la comissió de patrimoni de València i la seua província, què també mancava d'antecedents, acordà iniciar els tràmits per a la declaració de monument en favor de l'església de Sant Domènec i de les ruïnes del convent, i designà com a ponent a l'arquitecte Álvaro Gómez-Ferrer.

En juny de 1981, el Ple de l'Ajuntament acordà sol·licitar al Ministeri de Cultura que resolgués, i que es variés la classificació de "monument de caràcter local" a favor de Sant Domènec, per la de "nacional", en atenció a la importància històrica i artística del conjunt i a la minva patrimonial experimentada per causa de l'omissió de l'Administració superior. Així fou acordat pel Consell de Ministres celebrat el 26 de febrer de 1982.

⁶⁶ Els antecedents relatius a la incoació i declaració de monument nacional del convent de Sant Domènec consten en l'expedient 532/80 de l'Arxiu Municipal de Xàtiva.

L'ADQUISICIÓ DEL CONJUNT CONVENTUAL I DE L'ESGLÉSIA

Una circumstància fortuïta vingué a obrir el camí de l'adquisició del convent per fases. A les darreries de 1981, el Ministeri d'Educació comunicà a l'Ajuntament que en la programació de l'exercici econòmic següent havia estat inclosa la construcció en Xàtiva d'un centre d'educació general bàsica de setze unitats. Amb dita finalitat, calia posar a disposició de l'Administració Central en el termini de sis mesos un solar de deu mil metres, que estigués situat entre els col·legis públics Taquígraf Martí i Gosálbes Vera, és a dir, en la zona centre de la ciutat. Aquestes condicions sols es donaven en l'ample espai format pels solars de: les ruïnes conventuals, l'hort dels dominicans situat a ponent del convent, els contigus pertanyents a dues cases enderrocades del carrer de Sant Domènec, i els dels seus horts respectius. Sumades les superfícies, arripaven els deu mil metres.⁶⁷

Ateses les crítiques de certs sectors fàctics què consideraven excessiva l'atenció prestada al patrimoni per l'equip municipal de govern, una proposta d'adquisició del que restava del convent mai no hauria prosperat de no haver tingut una finalitat *pràctica*. És així com, per evitar l'exclusió del programa ministerial, la corporació es veié obligada, a corre cuita, a tancar el tracte amb els distints propietaris, adquirint els solars.

En absència de normes urbanístiques que feren viables les permutes, i no havent temps per tramitar un expedient d'expropiació, ocorregué el què és usual en el mercat lliure de solars: hagué de pagar-se pels terrenys un preu excessiu. Així, per una paradoxa del destí, l'actuació de l'Administració afavorí la propietat privada, de manera que aquesta obtingué majors beneficis dels què hauria obtingut de no existir la protecció sobre el monument.

Un cop acomplida la condició de cessió de deu mil metres en el termini previst, en novembre de 1981 l'Ajuntament es dirigí al Ministeri d'Educació, sol·licitant que, en atenció a l'entorn en el què es trobava el solar, el projecte del col·legi s'adaptés a la tipologia constructiva del centre històric, i, alhora, que, amb la finalitat de que es respectassen les ruïnes monumentals, la nova edificació s'elevés en aquella part del solar ocupada antigament per l'hort. És així com, cent quaranta anys després de la desamortització de Mendizábal, el municipi recuperava la propietat del convent que un dia fou seu gratuïtament, amb dues notables diferències: estava arrasat, i li havia costat una considerable suma.

Un mes després, l'Ajuntament, per tal de preservar el monument i destinar-lo a sala d'audicions, sol·licitava del Ministeri de Cultura la declaració d'utilitat pública de

⁶⁷ AMX. Expt. 410/81 sobre Adquisició i cessió de terrenys per a la construcció d'un col·legi públic en solars propis de l'ex-convent.

l'antiga església de Sant Domènec i la tramitació de l'expropiació forçosa a càrrec del municipi.⁶⁸

Des de que s'inicià l'expedient de declaració de monument, els propietaris de l'església-cinema continuaven explotant el negoci, invertint en la conservació de l'edifici només l'imprescindible perquè seguís en peus, encara que, per manca de criteris directors, les obres realitzades el degradassen. Tot l'esforç anava encaminat a intentar vendre-li'l a l'Administració, per no existir altre possible comprador. Per això les reiterades ofertes de venda, com la feta en juliol de 1968 en la què estimaren el valor de l'església en sis milions.

Atés que la declaració de monument nacional en 1982 tancava definitivament totes les portes a qualsevol transacció en el mercat lliure, era d'esperar que a partir d'aleshores les pretensions econòmiques fossen moderades. Pel contrari, els propietaris, argumentaren que, per ser un edifici catalogat per la nació, el seu valor s'havia incrementat considerablement, fins als disset milions, i per eixe preu el tornaren a oferir en maig de 1982 i juny de 1983.

En aquesta ocasió no hi havia una necessitat peremptòria d'adquirir el monument, així que, per tal d'evitar una especulació recolzada en raonaments tan inacceptables, l'Ajuntament de Xàtiva s'acollí a la legislació sobre expropiació amb la creença que així obtindria un resultat més beneficiós per a la hisenda pública, que no pas mitjançant el procediment de la compra directa.

No esperava la propietat una via tan expeditiva i potser desconfià que arribés a rams de beneir, potser per això sols reaccionà quan fou publicada la declaració d'expropiació forçosa. Algunes de les seues al·legacions a la declaració, mereixen transcriure's:

*"Por ello, es previsible, y puede incluso afirmarse con rotundidad, que el Gran Teatro, (nom del cinema), estará como hasta ahora durante varios años, y explotándose como negocio, igual que actualmente, con la única diferencia de que su titular sería el Ayuntamiento, quien sin duda cedería su explotación."*⁶⁹

Por ello, no encontramos razón para su ocupación. Y por ello, vemos más bien que se tiene una idea consistente en adquirir un Teatro por precio inferior a su valor real de compra, por medio de expropiación, encubierta con una supuesta utilidad."

⁶⁸ AMX. Expt. 479/82 sobre expropiació de l'antiga església de Sant Domènec

⁶⁹ El 15 de juliol de 1983 els propietaris presentaren al·legacions davant el governador civil, i sol·licitaren que considerés improcedent l'ocupació de l'edifici. AMX. Expt. 479/82.

Desenrunament del claustre i d'altres dependències annexes. Campanya de 1983

Les actuacions administratives experimentaren un cert ajornament a causa de l'inici del traspàs de transferències des del govern central a l'autonòmic. Eixe fou el motiu pel què, un cop desestimat el recurs d'alçada interposat pels germans Vidal, el Ministeri de Cultura s'inhibí de tot tràmit i donà trasllat de l'expedient a la Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana, què aleshores, -juliol de 1984- tenia ja plenes competències en matèria de cultura.

Arribat el moment de presentar les respectives fulles d'apreciació per les parts interessades, la venedora estimà que l'església i el negoci en ella existent, què dos anys abans havia ofert per disset milions, valien quasi vint-i-nou, mentre que la compradora valorà el cost total en vuit. Davant de dita disparitat de criteris, la Conselleria de Cultura, mitjançant Ordre del 12 de setembre de 1985, va deixar sense efecte ambdues valoracions i designà a l'arquitecte Álvaro Gómez-Ferrer com a representant seu en l'expedient d'expropiació.⁷⁰

L'anul·lació va motivar un recurs de l'Ajuntament què fou desestimat per l'esmentada Conselleria, tot i prosseguint el tràmit previst en la llei. El 13 de febrer de 1986 la Conselleria de Cultura comunicà a l'Ajuntament que la taxació fixada per la junta nomenada a tal efecte era de 15.879.144 ptes, xifra salomònica que venia a ser el doble de la valoració municipal, i la meitat de la dels propietaris, i que ambdues parts van recórrer per considerar-la lesiva als seus interessos.

Mentre es resolien ambdós recursos què acabaren amb una sentència favorable a la valoració de la Junta d'Expropiació, l'Ajuntament de Xàtiva, per fi, prengué possessió de l'immoble el 17 de novembre de 1986, no sens originar el fet, entre altres, un interdicte de recuperació de possessió a instàncies de la persona què deia regentar l'explotació del negoci. Tot quedà en res, però ajornà la possibilitat legal de començar les obres urgents de reparació, no sens la protesta dels mateixos sectors què fins aleshores censuraven allò què entenien com una atenció excessiva envers el patrimoni.

EL DESENRUNAMENT DEL CONVENT

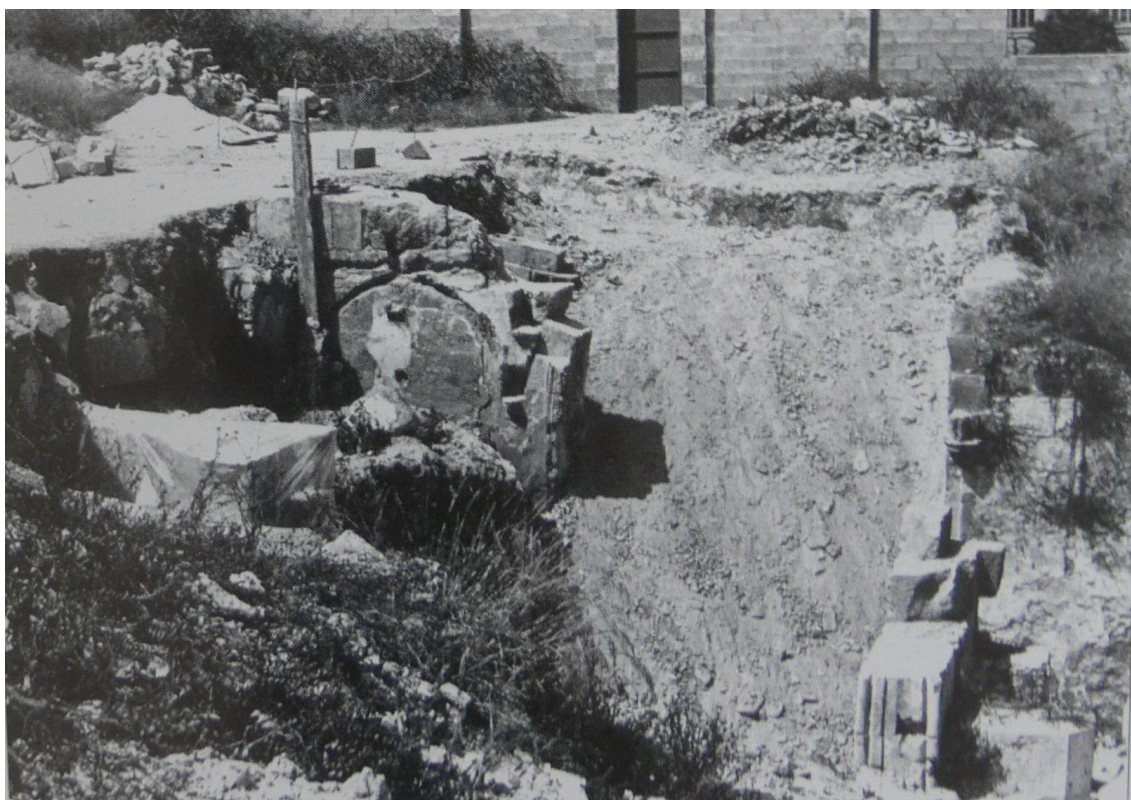
Al poc de passar a mans municipals les ruïnes del convent, va començar el desenrunament i extracció de les restes arquitectòniques i, progressivament, es diversificaren les actuacions de les administracions, què se solaparen i teixiren una complex embolic. Totes elles tenien un única finalitat: mantenir en peus el què quedava, i aconseguir la restauració del conjunt monumental a través del finançament extern.⁷¹

⁷⁰ Per una ironia del destí, el tècnic signant de l'informe de declaració de ruïna què precipità l'enderrocament del convent, fou el mateix que quinze anys després va ser nomenat ponent per a la declaració de monument nacional i, més tard, taxador de la Conselleria de Cultura durant el procés d'expropiació.

⁷¹ Veure l'Expt. 393/83 de l'AMX.

Dovelles procedents del claustre i de la sala capitular, dipositades en aquesta dependència després d'extraure-les de les ruïnes. 1984

Treballs de desenrunament de l'escala de l'angle sud-oest del claustre. 1984

Encara abans que l'església fos de titularitat pública, els propietaris *consentiren* que l'Ajuntament dugués a efecte alguna reparació menuda, tendent a consolidar algunes dependències que hi havia a la part posterior del mur capcer. Gràcies a això, pogueren resistir les torrencials pluges del mes d'octubre de 1982 que ocasionaren la trencadura de la presa de Tous, i que tant de dany causaren en altres edificis antics de la ciutat.

Podria objectar-se una certa irregularitat en l'actuació municipal, puix era obligació dels propietaris executar dites obres, no obstant això, tenint en compte la nul·la efectivitat de les ordres anteriors en eixe sentit a causa de la manca de mitjans coercitius dels ajuntaments o de la lentitud de la seua aplicació, de seguir amb el tràmit correcte s'hagués observat la més estricta ortodòxia, però el monument hauria caigut, com ocorregué en 1972 amb el claustre en circumstàncies semblants.

Durant els catorze anys transcorreguts des de la devastació del convent, el solar, que no havia estat cercat tot i disposar-ho així la llicència d'enderrocament, es convertí en un gegantí abocador d'escombreries i fem, sobre el què cresqué una atapeïda vegetació. Tanmateix, aquesta cobertura evità la depredació de les restes no superficials. En els mesos de juliol i agost de 1982, l'Ajuntament de Xàtiva en col·laboració amb els de Cartagena i Getafe, i també amb el Consell Regional de Múrcia, organitzà el I Camp de Treball, que dirigí l'arquitecte Ricardo Sicluna, per al desenrunament de les ruïnes i la recuperació i classificació dels elements arquitectònics sepultats. La tasca començà per la sala capitular, ala est del claustre i porteria, i al principi hi hagué d'emprar-se un martell pneumàtic, per vèncer la compactació del terreny.

El treball iniciat aleshores es prolongà durant quatre campanyes successives repartides en cinc anys i que foren impulsades pel municipi i subvencionades per diferents organismes i institucions. Hi havia que remoure a mà més de quatre mil metres cúbics d'escombreries, terra i detritus per extreure amb cura tots els carreus, les nervadures, els permòdols i, fins i tot, la pedra no afaïçonada. Els mitjans, però, eren ben escassos: per una banda, calia diversificar la minsa capacitat inversora municipal per tal de pal·liar nombroses deficiències d'equipament, quelcom comú en l'època a molts ajuntaments; per altra, en la parcel·la relativa a la recuperació d'un patrimoni destrossat, era urgent atendre diversos fronts alhora, i això constituïa un aspecte específic de Xàtiva que no havien de suportar altres municipis menys rics en llegat històric. Per últim, a mesura que les gestions en dit camp eren més eficaces i contundents, cresqueren les veus contràries que reiteraven el missatge de que la gestió municipal desatenia altres parcel·les preferents.

Contrafort del refectori i mènsula amb l'escut der Maria de Cardona. Campanya de desenrunament de 1985

Desenrunament de l'angle sud-est del claustre Llúria-Cardona. 1985

Al I Camp de Treball seguí en 1983 un conveni de cooperació entre el Ministeri de Cultura i l'Institut d'Ocupació, en el què col·laborà l'Ajuntament de Xàtiva. La direcció tècnica estigué en aquesta ocasió a cura d'Arturo Zaragozá, i, en el transcurs dels treballs es recuperaren: dovelles dels arcs del refectori i de les nervadures de la sala capitular i del claustre sud; claus de volta i permòdols de l'esmentada ala claustral, i també carreus dels brancals de la porta i finestres de la sala capitular. Després d'aquesta segona actuació, l'àrea desenrunada comprenia: els costats nord, est i oest del claustre, - completament destruïts- i dels que es conservaven *in situ* algunes bases; la sala capitular, amb part dels murs, els contraforts i dos arrencaments dels nervis de la volta; part del costat sud del claustre, és a dir, el de Llúria-Cardona, conservat fins les impostes, el desenterrament del qual es va interrompre en aparèixer pintures murals, i els extrems del refectori i d'altres dependències secundàries.

En 18 de novembre aparegueren les primeres pintures murals del parament que separava el claustre del refectori, de la troballa del qual es donà part immediatament a l'*Instituto de Restauración y Conservación de Obras de Arte* de Madrid, què, en 24 de dit mes, envià a Xàtiva al cap del departament de pintura mural, Juan Ruíz.⁷² El mur desenterrat corresponia a la part superior d'una lluneta i en ella restava un fragment d'una escena amb un àngel junt a unes ànimes del purgatori. El dibuix era característic del gòtic lineal, amb trets què seguien els contorns, colors plans i absència de volum. Els tons emprats eren el verd -potser fos blau originalment- per als fons, roig en el contorn de les figures i vestidures, ocre en el rostre i els cabells, i negre en la sanefa.

D'immediat es cursaren escrits a la Conselleria de Cultura comunicant la troballa i sol·licitant la intervenció de la Direcció General, encara sense competències, perquè el ministeri procedís a la protecció i restauració de les pintures, atés que era previsible que apareguessen d'altres en les capelles contigües. La pintura tot just descoberta, què estava a ras de terra, a l'aire lliure, en un solar ple d'escombreries i sense cercar, va ser protegida dels agents atmosfèrics i de la depredació, tapant-la amb portes velles i plàstics. Dissortadament, l'aparició de les pintures tingué lloc durant el període de trasllat de competències des del govern central a l'autònom, de manera que, mentre una administració havia paralitzat tots els expedients, l'altra encara no tenia potestat legal ni pressupost per resoldre el problema. Succeí, doncs, que el fragment de pintura mural del segle XIV desaparegué a les poques setmanes.

En l'estiu del 1984 es repetí l'experiència amb l'organització del II Camp de Treball dirigit de nou per l'arquitecte Ricardo Sicluna. Els resultats varen ser: el descobriment de l'estructura de l'escala que comunicava el claustre amb el refectori,

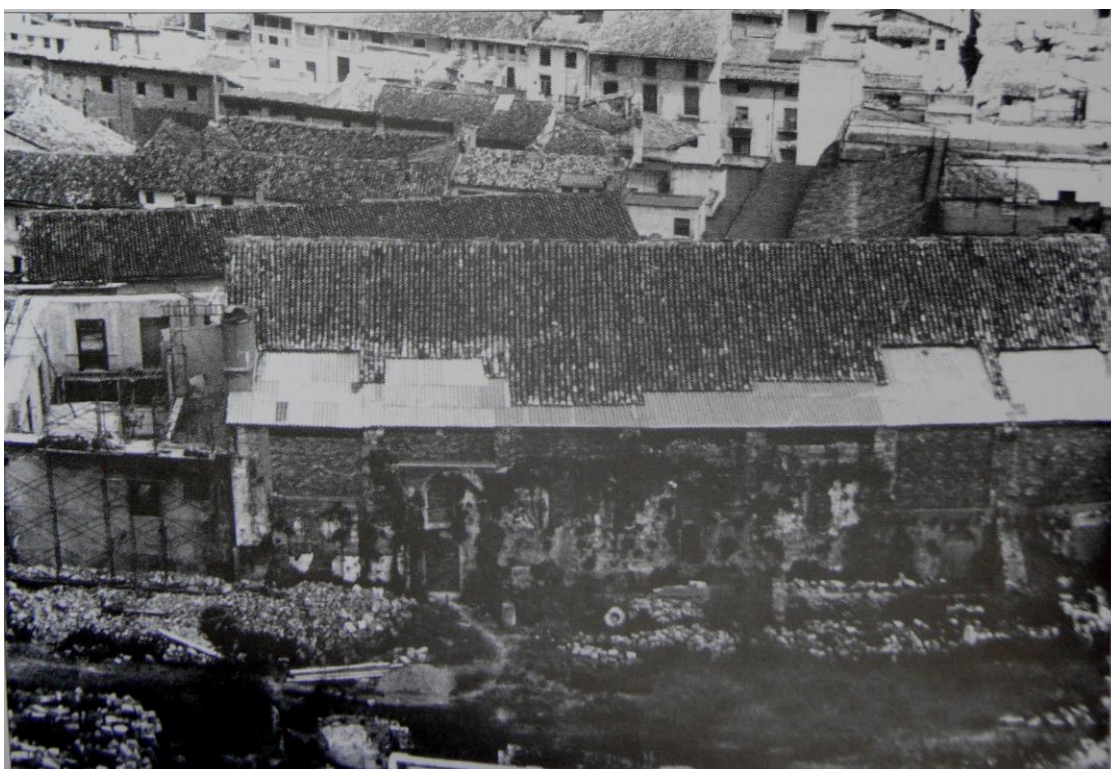
⁷² Veure l'Expt. 393/83

El Convent de Predicadors de Xàtiva, 1291-1991

l'extrem est del primer i la porta d'accés. També es va trobar l'excursional taulell conegut com del *Torneig dels cavallers*, sense paral·lel en la ceràmica valenciana.

Façana sud de l'església. Reparació de les cobertes. 1990

Obres en la Casa Santadreu (esquerra). 1992

Entretant, un projecte de restauració per vint milions de pessetes encomanat l'any anterior a l'arquitecte del ministeri, Cervantes Martínez, havia estat anul·lat i encomanat de bell nou a Arturo Zaragozá, l'arquitecte què aleshores duia la direcció tècnica en la campanya en la què es trobaren les pintures. Les transferències de competències a la Generalitat Valenciana suposaren l'anul·lació d'aquesta segona comanda i un nou encàrrec a l'arquitecte Àngel Martínez Baldó per una quantia molt inferior, què sols incloïa el desenrunament i protecció de la resta del parament sud del claustre.⁷³ Fou executat a les primeries de 1986, i aparegueren, com s'esperava, més pintures gòtiques murals en els mur de contraforts del refectori què donaven al claustre, i què representaven sanefes en ziga-zaga, lletres i escuts reials d'Aragó.

Però el progressiu deteriorament de l'edifici del cinema-teatre exigia una intervenció global, per la qual cosa, a finals de 1986 s'encomanà a l'arquitecte Vicent Torregrosa l'estudi previ de l'església de Sant Domènec, la redacció del qual trigà poc més d'un any.⁷⁴ Remés a la Conselleria de Cultura, va donar lloc a un acord -elevat en maig de 1991⁷⁵ al rang de conveni entre la Generalitat Valenciana i l'Ajuntament- segons el qual, aquella redactaria el projecte bàsic global i l'estudi previ del convent, i a més, el projecte d'execució material de restauració de l'església. També contemplava el conveni que l'Administració Autònoma, sola, o amb l'ajut d'altres administracions realitzaria les obres necessàries. Per la seua banda, l'Ajuntament havia de: facilitar plànols topogràfics, desmuntar el mobiliari i suprimir la fàbrica corresponent al teatre; desenrunar els solars de la Casa de les Roques i el dels antics jutjats, ambdós contigus a les dependències annexes al mur de la testera del temple, la qual cosa s'executà. El desenvolupament d'aquest projecte bàsic global és el què el ple municipal de l'11 de desembre de 1991 acordà presentar a la Comissió de les Comunitats Europees, per acollir-se a la convocatòria sobre "projectes pilot per a la conservació del patrimoni arquitectònic europeu". Val a dir que sense resultat favorable.

Paral·lelament, i com a conseqüència de les pluges torrencials de setembre de 1989, es redactà altre projecte de reparació de cobertes amb la finalitat d'acollir-se als ajuts previstos pel Govern en conseqüents circumstàncies. En ser desestimada la petició, fou remés a la Conselleria i més tard inclòs en altre conveni signat entre el Ministeri de Cultura i la Generalitat Valenciana, la contractació del qual estava en tràmit en 1991.

⁷³ Els antecedents es troben en l'Expt. 643/84 de l'AMX:

⁷⁴ Cal consultar a l'AMX els expedients 672/86 sobre encomanda de redacció de diversos projectes; 183/88 sobre aprovació de l'estudi previ de l'església de l'ex-convent de Sant Domènec i petició d'ajut econòmic a la Consellera de Cultura i el 799/88, relatiu a l'acord entre la Conselleria de Cultura i l'Ajuntament de Xàtiva per dur a efecte un programa d'intervencions en el conjunt del convent de Sant Domènec.

⁷⁵ AMX. Expt. 67/91

